

Dodaci

RJEČNIK

A

- adet (tur.) — običaj, navika, tradicija
 alem (tur.) — dolazi ispred sintagme kamen dragi ili dragi kamen (alem dragi kamen)
 alem–kamen (tur.) — dragi kamen, dijamant
 alka, halka (ar.) — zvekir na vratima
 anterija (tur.) — dio narodne odjeće kod muslimana; oblači se povrh košulje (kratka haljina s rukavima koja se nosi ispod druge)
 arbuo, gen. arbula — jarbol, katarka
 aršin (tur.) — mjera za dužinu (između 65 i 75 cm); lakat, rif
 artija (grč.) — papir
 asluk — jastuk
 ašik (tur.) — ljubavnik, dragi, zaljubljenik
 ašikovanje (tur.) — ljubakanje, udvaranje
 avlija (tur.) — dvorište

B

- babajko, babo (tur.) — otac
 babovina (tur.) — očevina
 balčaluk, balčak (tur.) — držak sablje ili mača
 balek — v. rug
 balekati — šaliti se, podsmijevati se, rugati se
 banda (tal.) — strana
 barbijer (medik barbijer; tal. barbiere) — brijač
 bario (tal.) — bačva, bure; mjera za vino, ulje, brašno
 begenisati (tur.) — 1. svidjeti se, dopasti se; biti simpatičan; 2. izabrati, odabrati nešto po svom ukusu
 belav, belava, belaj (tur.) — nesreća, zlo, bijeda
 bešika (tur.), hipokoristik beša — kolijevka, zipka
 biljegovati — obilježavati (biljeg — znak)

blagovati — jesti
 borija (tur.) — trublja
 Borja tebi, (...)! — često se upotrebljava umjesto pojma *bog* kako se ne bi spominjalo ime božje u zaklinjanju, uvjeravanju i proklinjanju
 bosjokov — bosiljkov
 brašenica — jelo što se nosi na put
 breme, brijeme — vrijeme
 bula (tur.) — žena u muslimana
 bursa (tal.) — kesa; vreća, torba
 busija (tur.) — zasjeda
 businje — busenje; bus (po businam')
 buzdohan (tur.) — topuz, vrsta starinskog oružja, batina sa željeznim šiljcima

C

cekin (tal. zecchino; prema Zecca — kovnica u Veneciji) — dukat, zlatnik
 cmiliti — cviliti

Č

čaprljav — glagol čapati: hvatati, grabiti (čapak: nokat u ptica i zvjerinja)
 čauš (tur.) — 1. podoficirski čin u turskoj vojsci; svirač u vojnoj glazbi
 2. debeli svat, koji zbija šale u svatovima
 čeferdal (tur.) — vrsta puške
 čest — gust
 čibuk (tur.) — lula, cijev s lulicom na jednom kraju koja služi za pušenje
 čivija (tur.) — drveni ili željezni klin; čavao
 čoha (tur.) — vrsta čvrstog valjanog sukna i odjeća od istog

Ć

ćesa (perz.) — kesa, vreća, torba
 ćurak (tur.) — bunda, kožuh

D

- dažd (stsl.) — kiša
 demiškina, demiškinja (tur.) — čelična sablja (isprva se kovalna u Damasku)
 devot (tal.) — pobožan, bogoljuban
 divaniti (tur.) — govoriti, razgovarati
 divit (tur.) — tintarnica, kutija s tintom i perom od trstike
 dolama (tur.) — kratak gornji kaput; haljina s rukavima, do koljena ili dulja, preko koje se stavlja pojas
 dorin (tur.) — konj crvenosmeđe dlake; konj mrke (tamnosmeđe) boje
 doro (tur.) — hipokoristik od dorat (v. dorin)
 drenilo — drijen, bot. Cornus
 drum (grč.) — cesta, put
 dub — stablo, hrast
 dublijer (tal.) — velika voštana svijeća, dvokraki svijećnjak
 dumna (lat.) — opatica, redovnica, koludrica
 dundo (lat.) — stric, ujak; naziv za stariju osobu
 dušek (tur.) — jastuk, uzglavlje, madrac
 dvorbina: glagol dvoriti — služiti

DŽ

- džardin (tal.) — vrt, perivoj
 džebana, džabana (tur.) — municija, oružna sprema

Đ

- đemija (tur.) — lađa, brod
 đerdan (tur.) — ogrlica
 đuveglija (tur.) — mladoženja

E

- erbo — jer
 ervati se — rvati se

F

fatati — hvatati

fes — dem. fesić — kapa osobitog oblika, obično crvena (nazvana po gradu Fesu u Maroku; uvedena je u Turskoj 1826. god. mjesto čalme i saruka)

G

gajtan (tur.) — predena ili pletena vrpca koja služi za porublivanje odjeće ili za ukras

gojiti (nekoga) — paziti na nj, čuvati ga, brinuti se za nj

gramfa (tal.) — ogrebotina

greb — grob

grozničav — koji pripada groznici (grozničava voda)

H

halaliti (halaniti) — oprostiti; pokloniti

halan, halal (ar.) — oprost (...da ti halan bilo!)

handžija, kandžija (tur.) — bič

harač (tur.) — trošak, potrošak, izdatak

harambaša (tur.) — 1. poglavica nad haramijama; 2. poglavica nad hajducima

hi — A mn. ih

hud — zao, koban

hurjadin (tur.) — hulja, grubijan, divljak, prostak, neotesanac

I

imbrik (ar., tur.) — mjedeni (najobičnije, ali može i ne biti od mjedi) sud s uskim grlom, s poklopcem, s jedne strane s ručicom (drškom) a s druge strane s točkom

ingrišće — mjesto gdje vile igraju

ingvas — crnilo

ino — i; drugo

izisti — pojesti, progutati

izmet — 1. djelo kojim se izmeće; ono što se izmeće; 2. himzet (ar., tur.) — služba

izmor — umaranje
 izmoriti — izmučiti; umoriti
 izopiti — posve ili svakoga opiti

J

jaran (tur.) — prijatelj; dragan, ljubavnik
 jed — otrov
 jeda — a da
 jedivo — jelo
 jedovit — jadovit, pun jada
 jektati — razlijegati se, osobito dubokim glasom (iz junaškog grla pojektuje)
 jematva — branje (u vinogradu), berba grožđa; od jemati — hvatati, uzimati; u jednom dijelu Dalmacije riječ se uzima i za jesen (prid jematvu, u jematvu, po jematvi)
 jendibula (tur.) — djeveruša; žena koja ide sa svatovima po nevjestu kako ova ne bi bila sama na putu među svatovima
 jezdit — jahati

K

kadifa (tur.) — baršun, samt, pliš, velur
 kadrma (tur.) — pločnik
 kadrmati (tur.) — graditi kadrmu, popločati
 kaduna (tur.) — gospođa, ugledna žena
 kagva (kavga, perz. ili ar.) — svađa, prepiranje; bitka
 kajiš (tur.) — remen
 kalamar (tal.) — tintarnica
 kalpak (tur.) — vojnička kapa s krzninim obodom; kaciga
 kamara (tal.) — soba, odaja
 katana (mađ.) — vojnik, konjanik, husar
 kavad (grč.) — vrsta svilene haljine u muslimana; bogata gornja haljina (što nose Turkinje, ali je mogu nositi i muškarci) od svile (najčešće žute) ili od kadife što može biti izvezena zlatom ili biserom; u najstarijem primjeru može značiti kakvo tkanje
 kita — skup, mnoštvo ljudi u pohvalnom značenju (kita svata); kitica, buketić
 kititi (knjigu) — narod shvaća pisanje kao slikanje i ukrašavanje
 klapa — tlapnja (san je klapa)

klobuk — šešir
 knjiga — pismo, papir
 knjigonoša — pismonoša
 kocija — mrtvački odar
 kolana (tal.) — ogrlica, lanac
 koliti — opkoljavati; događati se po redu, kao u koul
 kolur (tal.) — boja
 konak (tur.) — prenočište, noćište, noćenje
 kondijer (grč.) — vrč, krčag, pehar
 korda (tur.) — sablja
 koretina — augm. kora (Ti si, Mato, djetelina/puna te je koretina)
 kovenat (tal.) — samostan
 kozar — ukras od zlata, tankoga kao list; pozlata (tur. list s drveta, iz knjige ili načinjen od zlata)
 krupa — sitni građ, što zimi pada, (sugradica)
 kučiji — pseći
 kuda (tal.) — rep
 kunjad (tal.) — djever, svak, šurjak
 kunjada (tal.) — šura, po primorju u gradovima zamjenjuje sve naše riječi: snaha (bratova žena), zaova, svast
 kupa (tal.) — čaša
 kupljenica — maslina što je pala s drveta na zemlju, te se kupi a ne bere
 kuška — kučka

L

lagovati — lagati, laskati
 largo (tal.) — daleko, široko
 lasno — lako
 legati (tal.) — čitati
 lijera — lira
 liko — dio kore drveta, što je među vanjskom korom i drvetom (najčešće se upotrebljava lipovo liko)
 ložnica — mjesto gdje se spava, krevet

LJ

ljubi (G: ljubve) — ljubav, preljub; ljuba, draga, žena, supruga

M

- mađijati — čarati, sastavljati mađije
 mađionica — žena koja sastavlja mađije (čaranja, vračanja)
 mahrama (ar.) — ručnik; rubac, krpa kojom žene pokrivaju glavu
 mali — spoj dvaju veznika *ma* i *ali*
 mal (i) — ma al (i)
 mama — pomama, bjesnoća
 mantija (grč., lat.) — širok, dugačak plašt; svećenička haljina, reverenda
 mazija (tur.) — čelik
 medik, medikar (lat.) — liječnik
 megdan (tur.) — boj, dvoboj, borba
 mehana (tur.) — krčma, gostionica
 mijendulov — bademov
 mir (lat., tal.) — zid
 mirlišati — mirisati
 mita — plaća, dar, nagrada, mito
 modrica (svila od modrice) — plava svila
 Mor (lat., tal.) — Maur, Arapin, no može značiti i općenito crnca, a
 onda i čovjeka tamnije puti (crni Arap moro)
 mraziti — mrziti; klevetati; svađati, zavađati (omraza — mržnja)
 mrcinaviti — kaljati
 mrliš — miris
 mrnar — mornar
 munara (tur.) — visoki vitki toranj džamija s kojega mujezin poziva
 muslimane na molitvu; minaret
 murićet (tur.) — tinta, crnilo, mastilo
 murva — dud
 muštuluk (tur.) — nagrada onomu koji prvi javi kakvu dobru vijest

N

- natantati (tal.) — napastovati
 neput (tal.) — nećak, sinovac
 neva — nevjesta

O

- obaliti — oboriti, srušiti
 obaznati — doznati, poznati

odžak (tur.) — ognjište, ložište, dimnjak; dvor, kula; obitelj; kuća, dom,
 koljeno, rod; dinastija; društvo, društvo
 ogreznuti — biti obliven (suzama ili krvlju)
 ogunjast — (gunjav), dlakav, nakostriješen
 oklinjati — proklinjati, zaklinjati
 oli — ili
 omraziti — omrznuti (omraza — mržnja)
 opaliti — spaliti
 oprliti — ožeći, opaliti
 ostinuti — ohladnjeti, ozepsti

P

palac (tal.) — palača
 papagal (tal.) — papiga
 papar — mudrost (zdravica 115. *Domaćinu*)
 pašmaga (tur.) — vrsta lake cipele, papuča
 pazar (tur.) — sajam, sajmište; trg, tržnica, tržište; roba
 pecati — gristi, ujedati
 peča (tur.) — koprena na licu, komad crnog tankog platna kojim su
 muslimanke pokrivalice lice kad izlaze na ulicu u feredži ili zaru
 peda — pedalj
 pendžer (tur. <perz.) — prozor
 perja buzdovana — pera na buzdovanu (buzdovan okićen perima =
 željeznim šiljcima)
 piple — pile
 pirinač (perz.) — riža
 pistola (lat., grč.) — poslanica, pismo
 pivo — piće, pijenje: od glagola piti
 planta (lat.) — prijesadnica, kalem od čokota, mladica, rasad; struk
 kakve biljke; taban, potplat
 pobro — pobratim
 podoj — prema glagolu podojiti
 pohodnik — onaj koji pohodi, posjećuje
 pokonji — posljednji
 pomamiti — učiniti pomamna čovjeka ili životinju
 posjeklica — sablja
 pošalić-groznica — nepravda groznica, poježuša
 pošedba — šetnja
 poza — iza
 pozvekivati — prema pf. pozveknuti — malo zveknuti

pratidžija (hrv.–tur.) — pratilac
 prčin (tur.) — pletenica, kika, dio kose
 precrepati — iscrpsti
 preša (tal.) — sila, žurba
 pretio, pretila (gen. m. i nom. f.) — debeo, tust
 prljotina (rana prljotina) — opekлина, ožeglina
 promaljeće (pramaljeće) — proljeće
 prostiti — oprostiti
 prozba — prosidba, molitva, molba, molbenica
 pudar — čuvar vinograda i slično

R

raskrajati — impf. prema pf. raskrojiti
 raskršje — raskrižje
 razboj — poraz u boju; boj, bitka, borba; razbojište, mjesto gdje se kakav
 razboj dogodio
 razudati — razvjenčati; poudati
 resiti — ukrasiti, okititi
 rilo — gubica, lice
 risovina — risova koža ili krzno
 romjenča — kotlić za vodu (obično bakren sud za vodu)
 ručan — koji je pri ruci
 rudan — kovrčast, kudrav
 rudina — tratina, polje, poljana, livada
 rug — poruga, ruganje, uvreda; prijekor; pogrda, psovka; sramota, stid
 rus — plav, žut, žućkast, crvenkast

S

sahat (tur.) — sat, ura
 saleć maleć (salamaleć, tur.: selâm aleyk) — pozdravljam te, upućujem
 ti selam
 saliz (ven.) — kaldrma, pločnik
 samurlija — samur-kapa, kapa od kunovine
 saplun (tal.) — sapun
 saruk (tur.) — zavoj oko kape, čalma
 sasniti — usniti
 selam (ar.) — pozdrav, mir

seldo — sedlo
 serdar (tur.) — glavar, starješina, zapovjednik, vojskovođa
 sićar (tur.) — korist, dobitak, plijen; blago, imetak
 sinder, sindžijer (tur.) — lanac, verige, okovi
 sinija (ar.) — 1. niski okrugao stol za blagovanje; 2. okrugao
 poslužavnik, veliki drveni tanjur
 skaline (tal.) — stepenice, stube
 skula (lat., tal.) — škola
 skut — orub odijela; suknja
 smokovina — smokvino lišće ili drvo
 smrdeć — smrdljiv, smradan
 sopra (tur.) — stol, sinija
 spenza (tal.) — plaća, nagrada, novac; trošak, hrana
 srdar (tur.) — zapovjednik, vojskovođa, starješina, glavar
 srnski — srpski
 stojan — postojan, čvrst
 stopro — istom, tek, netom
 strug — struja, korito, rukavac potoka, koji se nalazi pored glavnoga
 matičnoga korita te vode, što ih je struja struganjem iskopala
 sužanj — zarobljenik
 svikolik — svekolik, cjelokupan (na dar tebi dari svikolici)
 svita — tkanina, odjeća, sukno

Š

šajka — vrsta male lađe
 šarin — šarac, šaren
 šeher (tur.) — veliki grad
 šeno (tur.) — veselo, raspoloženo, nasmijano
 šerbet (tur.) — zaslađena voda; slatki voćni sok
 šeše — ospice, boginje, kozice
 ševar — trska, rogoz, šaš; grm, šiprag, žbun
 šibika — šibica, šiba; žezlo
 šijegvica, šiljegvica — šilježica, ovca od godine dana
 šitkov — koji je kao šitak, koji je crvene boje kao šitak (šitkov, šipkov)
 škrabutina (škrobotina) — gipka šiba, loza, pleter; trava koja se bere i
 savija u trubice te se daje životinjama
 štitak — mali štit, štitić
 štiti — čitati
 štopelica — papuča

štrop (tal.) — konopac s kojim se veže veslo o klin na lađicu
 šušnjarika — odsječene grane na kojima ima još lišća
 šviroka — svirala

T

tabor — logor, vojska, gomila, mnoštvo
 tavan (tur.) — potkrovlje, pod
 tažiti — miriti, blažiti, tišati, stišavati; šutjeti, mučati
 telar (tur.) — javni objavljivač, dobošar
 telariti (tur.) — objavljivati, razglašavati; raznositi vijesti
 terzija (tur.) — krojač
 testijer (tur.) — dopuštenje, dozvola
 tezijem — tim
 toka (tur.) — ukras (sprijeda) na konju; metalno dugme ili pločica na
 narodnoj nošnji (na prsima); kopča, pribadača
 topuz (tur.) — buzdovan, malj, bat, batina sa željeznim šiljcima
 torin — tor
 trator — (amarantus Linn), biljka
 trtati — ići kao slijepac, teturati, tumarati
 trusovina — neka čudotvorna voda od koje se zaboravlja; u nju se
 natrusi, natrese, naspe svakakvoga planinskoga bilja, pa otuda joj,
 jamačno, i ime
 tutija (tur.) — 1. zalog, jamstvo, taostvo; 2. sandučić (pa mi čedo stavi
 u tutiju)

U

utva — divlja patka koja ima zlatasto perje po trbuhu

V

vele — vrlo, mnogo
 velenduk — zlatni nakit na ušima
 velo (tal.) — vrsta tkanine, koprena
 vezijer (tur.) — najviša titula u državnoj hijerarhiji turskoga carstva:
 ministar, guverner pokrajine, upravitelj vilajeta
 vid — lijek, ljekovita trava

vidajnica — vidarica, vidarka; ona koja vida, liječi rane
 vidati — liječiti
 vijati se — lebdjeti, nadlijetati, lutati
 vit — vitak (vita jela); viti su pojedini dijelovi ljudskoga tijela koji su
 tanki i čvrsti (npr. vita rebra)
 vitan — vit, vitak
 (puca na) vitu (tal.) — vijak, burma
 volat (tal. volta) — put, krat; drugi volat — drugi put
 volja — guša u kokoši ili u ptice (129. Djetetu)
 vragut — vražji

Z

zabaviti — prigovoriti, zamjeriti, naći pogrešku, prekoriti
 zamet — napad, nasrtaj
 zamlatnica — pljuska
 zaovica — deminutiv od zaova (muževa sestra)
 zastraviti — veoma prestrašiti, prestraviti, užasnuti; zatraviti, očarati
 zauzbijati — natrag tjerati, suzbijati
 zelenika — naziv zelenim biljkama (šimšir, vrsta hrasta, komorika); vrsta
 jabuke; vrsta crnoga grožđa
 zeman (tur.) — vrijeme
 zlamenit — znamenit, značajan
 zlamenje — znamenje, znaci
 zulum (tur.) — nasilje, nepravda, bezakonje, okrutnost, tiranija, teror
 zvek — zvuk (koji se čuje od metalnih predmeta)

Ž

žep — džep
 žeženo — paljeno, goreno; kovano
 žviždati — zviždati

PRIPOMENE PRIREĐIVAČA

Pri redigiranju Muratova teksta i zapisa pjesama ograničili smo se na najneophodnije zahvate. Posvuda je »gj« zamijenjeno sa »đ«, a veliko slovo je na početku stiha ostavljeno samo tamo gdje to traži sintaksa. Ispravljene su samo očigledne pogreške zapisivača: npr. »tabe« u »tebe« i slično. Pri tome smo postupali s maksimalnom oprežnošću i kad je god bilo sumnje ne radi li se možda o neobičnu obliku ili dijalektalizmu, označili smo to u bilješci. Najviše je promjena učinjeno kod interpunkcije koja je u rukopisu nedosljedna i često suprotna današnjim uzusima. U pjesmama smo nepravilne stihove, koji su relativno malobrojni, ostavljali netaknute i samo smo u bilješkama, gdje se to nametalo, ponudili moguće ispravke. Kod pjesama Muratove zbirke česta je pojava siniceze, napose u prvoj polovici deseterca. Zapisivač je to označavao na način koji se nije mogao prenijeti u tisak. Stoga ih nismo posebno bilježili. Mislimo da to i nije potrebno jer će ih čitatelj i sam lako uočiti. Muratove smo bilješke uz pjesme označili arapskim brojevima, a one priređivača teksta zvjezdicom. Prijepis cjelokupne Muratove zbirke kolacionirala je Tanja Perić-Poloni-jo, dok je redakciju korpusa pjesama kao i numeraciju stihova izvršio Zdeslav Dukat. Rječnik je sačinila Suzana Marjanić.

Posebnu napomenu donosimo o studiji Clare McGregor.

Magistarski rad, tada 1978. god., mlade Engleskinje, slavistice Clare McGregor (danas stalne suradnice BBC-a u Londonu), pod naslovom »Studija o rukopisnoj zbirci Andra Murata *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu* (1886)«,* bio je zapažen istraživački doprinos hrvatskoj folkloristici. Prikazala je i analizirala rukopi-

* Rad je obranjen godine 1978. u okviru Međunarodnog centra za poslijediplomske studije u Dubrovniku, pred Komisijom u sastavu: dr. Maja Bošković –Stulli (mentorica), prof. dr. Ivo Frangeš i prof. dr. Rafo Bogišić, članovi Komisije. Jedan primjerak ruk opisa rada čuva se u dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, te se čini da je to rijedak primjerak kada znamo da je Dubrovački centar izgorio u ovom ratu 1991. godine.

snu zbirku Andra Murata. S razumijevanjem je izložena veza šipanskog korpusa usmenih pjesama s dinarskom epikom zaleđa s jedne strane, ali i daleko značajnijim mediteranskim krugom, pjesmama vezanim uz more i otoke. Dobra analitička i poredbena procjena Muratovih zapisa pjesama i njima pridruženih varijanta iz ostalih šipanskih i drugih zbirki, vrijednost su ovoga rada koji stoga zaslužuje da se jednim svojim dijelom nađe kao popratna studija uz objavljenu zbirku i to najvrednijim poglavljem cijele studije koje je proizišlo iz prethodnih poglavlja, pa se ta poglavlja mogu shvatiti i kao nužna dokumentarna građa ovom odabranom poglavljju u kojem se pjesme Muratove zbirke uspoređuju s varijantama iz ostalih zbirki. Autorica rada nije tragala za eventualnim podrijetlom pojedinih pjesama, nego je svojom analizom nastojala predočiti kreativne realizacije u raznim tekstovima i razlike koje nastaju među pojedinim regionalnim tradicijama. Obratila je pozornost i na sinkronijske i dijakronijske aspekte. Dio studije koji objavljujemo uz Muratovu zbirku lektorirala je Anita Peti Stantić.

Andro Murat
PRILOG ČLANCIMA »SABIRAČI MATIČINI
HRVATSKIH NARODNIH PJESAMA«

Napisao dr. Nikola Andrić

Krasna zbirka koja se diže u redove najljepših naših narodnih zbornika! U svemu 69 junačkih i većih ženskih pričalica, 32 poskočnice i 48 zdravica.

Sve su pjesme s otoka Šipana, a većinu je sabirač zapisao od svoje majke Kate Murat, rođene sestre današnjega spljetskoga biskupa Vinka Palunka. I ostale junačke pjesme gotovo su sve zapisane od *ženâ* (osim dvije koje potječu od Pavla Murata Andričina) i to od Kate Šišević, Mare i Mande Dobud i Nike Stjepović. Ali je devet desetina pjesama od Kate Murat. Sve zdravice zapisane su od spomenutoga Pavla Murata. Dakle, u neku ruku porodična zbirka Muratova.

Gotovo nema pjesme u ovom zborniku koja ne bi u sebi krila kakovu dragocjenost, a »Smrt Baja Pivljanina« i »Kumovanje bugarskoga kralja« upravo su grandiozne. O ženidbi kralja budimskoga ima *deset* sjajnih pjesama, od kojih *devet* potječe od Kate Murat. Raznolikih »Ženidaba« ima najviše, od kojih ističem: Ženidba Maksima Crnojevića, Asan-age Čengića (slična Glavićevoj s istoga otoka), pa Iva Senjanina, Slovinskoga bana, pa kralja Kraljevića Marka, bega Ljubovića (tri!), Ilije Smiljanića i Alije Filipovića. Ove su pjesme najsjajniji dokaz kako su kod nas *od ženskih pjesama postajale junačke muške*.

Značajno je u ovom zborniku da je pojedine pjesme od iste kazivačice Kate najprije zapisao u istom tipu oko god. 1870. brat Palunko, a onda oko god. 1884. sin Andro. Pa što se vidi? Oko god. 1870. pjevala je Kate gotovo sve pjesme čistim *čakavskim* narječjem, a podrug decenija kasnije — štokavskim. Pri tome otpada sumnja da bi Andro Murat svoje pjesme dotjerivao na štokavsku, jer je on bio pouzdan sabirač kao i ujak njegov Palunko, a ono što je u materinom stihu nalazio čakavskih ostataka, to je čakavski i zapisao. Pored toga su pogdjekoje

pjesme Katine za to doba nešto opale i isušile se u svojoj pjesničkoj snazi kao što su i okračale, pa je ovaj fenomen sâm po sebi od velikoga interesa. U tome je najznačajnija ona pjesma koja će biti štampana pod natpisom »Mač Pavlov« u starijoj Palunkovoj verziji. U njoj se obrađuje prastara tema po kojoj đuvegijin mač ubija nevjeste (redovno ih je devet), vodeći ih svome dvoru. Nevjestin se vijenac na putu zadjene za jelu (kitu javorovu ili rakitovu), a ona udara u zapomaganje da je tko od roda »odijeli« od grane. Mladoženja skoči, trgovši sablju, ali ne pogodi granu već djevojku. Nato mati prokune sina i njegov kobni mač, što ubija baš svaku nevjestu.

Ta pjesma počinje kod Palunka s čakavskim stihovima:

Po poju konji igraju,
er se na largo spravjaju —
po l'jepe Ane nevjeste.

A kod Murata:

Po polju konji igraju,
er se daleko spravljaju itd.

Palunkova pjesma ima 57 stihova, a Muratova 45. Oplasnila je dakle za 12 stihova, koji su opali na račun pjesničke svježine kazivačice Kate. Kako mladoženja *nehotice* ubija vjerenicu, to obično jadikuje, kad vidi što mu je prokleti mač i opet uradio, pa u Palunkovoj verziji kliče svatovima:

Prestan'te, bubnji srebrni!
Ne svir'te, surle srebrne!
Ne igray, kolo, okolo!
Umre nam mlada nevjesta.

Ova četiri stiha okračala su u Muratovom zapisku na dva dosta suha stiha:

Prestan'te, bubnji, svirala!
Umre nam mlada nevjesta!

Tako je u mnogom čemu. Čakavskog dativa ženske lične zamjenice »jom« (mjesto »joj«) nema u Muratovoj pjesmi ni jednog, dok se u Palunkovoj nalaze tri. Acc. plurala »hi« (»vidje hi majka Pavlova«) sačuvan je i u novijoj verziji kao i starijoj. Napokon je melodija prastarog metruma osmeračkog u prvoj

verziji gotovo nepomućena (—UU—U—UU), dok je u novijoj koješta pokvareno. Ima jedan šesterac, četiri sedmerca, a isto toliko i deveteraca. Ni red riječi nije onako prirodan kao u prvoj verziji. Isto se razabira i u pjesmi (II., br. 11.), kako je Pavlova ljuba okumila cara.

Ljepota pojedinih pjesama ovoga sabirača izbit će reljefno pred našim očima ako ih uporedimo s najboljim pjesmama Vuka Karadžića. Komparaciji se upravo nameću nekolike pjesme koje obrađuju iste motive. Tako u pjesmi »Nevjesta Miloša čobanina« (br. 9.) nalazim isti motiv, koji u Vukovoj »Diobi Jakšića«, a u pjesmi »Jakšić Stjepan oslobađa sestru od Arapina« (br. 15.) Vukovu »Jakšićevi dvori poharani«. Tako se i u »Vojevanju u Papuč-planini« (br. 5.) nalazi historijska uspomena na Đurđevu Jerinu i obrada istoga motiva.

Vukova pjesma o poharanim dvorima iznosi 169 stihova, a Muratova 351, pa je ne samo dužinom nego i plastičnošću i unutrašnjom punoćom jača od Vukove. Već sâm početak Vukove pjesme pokazuje neki nedostatak prema Muratovoj. Tamo dolazi Jakšićima »sitna knjiga« koja im javlja da su im dvori poharani, stara majka konjima pregažena, sestra odvedena, a blago odneseno. Kod Murata je sve to dramatičnije prikazano, jer vidimo crnog Arapina upravo na djelu. On je sakupio vojsku i došao u ravno Zagorje, koje porobi kao i dvore Jakšićeve. On im potoči vino i rakiju, odvede ovce i volove, pokupi pšenicu, ocu oguli sijedu bradu, majku baci pod konja, ognjem opali dvore, a sestru Jelicu odvede sa sobom. Kad je Arapin došao u goru, tu je s robljem počnuo i počeo ispijati vino, kojim ga je služila Jakšićeva sestra. Kad su se Turci izopili i pozaspali, stade se Jelica obazirati ne bi li koga vidjela u gori. I ugleda mladog čobanina, kojega stade dozivati svilenom maramom. On dotrči, a ona ga zapita da li bi odnio listak knjige male u Budim njenoj braći Mitru i Stjepanu. Čobanin bi rado otišao, ali veli da ih ne poznaje. Sad mu ona stade opisivati braću. Stjepanu je čelo »kordom nasječe-no«, a Mitra će još lakše poznati:

Kratko momče, ma je ogunasto,
crna brka, lišca rumenoga,
žut mu perčin b'jeli vrat pokrio.

Kad mu ih je ovako krasno ocrtala, onda otpara rukav od košulje, iz obraza utoči krvi i *na rukavu* nakiti braći knjigu,

javljaajući im porodičnu nesreću i stavljajući im na dušu da nju spase. Jelica bi čobaninu dala »para« i »dinara« na put, ali jedna nema ništa, pa neka se probije do Budima kako zna, a tamo će ga već njena braća darovati. Čobanin za to i ne hajje, nego poleti u Budim. Kad je došao pred Stjepana, lijepo mu se pokloni i — zagleda se u nj, valjda da nađe onu biljegu na čelu. Stjepan ga pita što se toliko zagledao, a čobanin ga zamoli da mu rekne gdje su braća Jakšići, jer nosi za njih knjigu od sestre Jelice. Onda mu se Stjepan kaže i primi knjigu koju čobanin izvadi iz njedara, a Stjepan ga nadari s tri cekina:

Na to tebi, mladi čobanine,
pa ti kúpi na noge opanke,
i napi se u Budimu vina!

Čitajući knjigu, stade Stjepan mijenjati »kolor« (boju) i polijevati je groznim suzama. To vidio budimski kralj, pa ga zapitao odakle mu dolazi ta žalostiva knjiga? Stjepan od bola nije mogao ni riječi kazati, nego je kralju samo dodao knjigu (onaj rukav!), po kojoj kralj samo »očima pogleda«, a onda ga uze tješiti. On će braći sagraditi nove dvore ukraj svojih i silnim ih blagom obasuti. Što su im roditelji preminuli, ta nisu ni mogli do vijeka živjeti, a sestra se i tako nije rodila za braću, pa bi se prije ili kasnije udomila polazeći za drugoga. Ali Stjepan ne će duže da ostane u kraljevoj službi, nego zaište devet stotina za devet godina dvorbe, pa da braća odu u Zagorje »na opaljevine« očeve kule, koju će iznova sagraditi i sestru osvetiti. Kralj pokuša još jedared da ih zadrži uz sebe, ali mu to ne polazi za rukom.

I tako Mitar ode u Zagorje da gradi iznova dvore, a Stjepan od duba do duba i od grada do grada dok se nauči »srnski* i arapski« i ne nađe na nekoj rijeci djevojke bijeleći platno, od kojih zamoli vode radi »pošalić-groznice«, koja je »na njemu«. One ga upute na bolji izvor u dvoru Arapinovu, pa neka zakune »morovu« ljubovcu njenom braćom Jakšićima. Jelica je na »braći srca milostiva«, pa će mu dati piva i jediva da ga prođe groznica. Stjepan baci robinjama četiri cekina, pa ode sestri. Kad je Jelica čula da joj on spominje braću, oblije se suzama i uvede neznanog

* Na plemensko ime »srnski« (srpski) naišao sam do danas među hiljadama narodnih pjesama samo triput i to uvijek u ovom obliku. U Murata ima još u »Ženidbi cara Stjepana« stih: »Kad se ženi srnski car Stjepane«.

deliju u dvor, časteći ga različnim jedivom. Tu Jelica upozna brata po nasječenom čelu i po »rani–prljotini«, što mu ju je sama zadala svijetleći mu »dumlijerom« još kao djetetu.

Kad Jelica brata ugledala,
b'jel'jem ga je rukam' zagrlila
i meden'jem ustim' celivala;
rukam' mu se vila oko grla
kako zmija oko suha drva.

Oni pokupe blago po dvoru. Stjepan baci dva Arapinova sina kuli niz prozore da »od vraga ne ostane traga«, a u pjanjoj mehani posiječe Arapina i odu u Zagorje napunivši Arapinovim blagom nove dvore Mitrove.

Dakle, prekrasna *junačka* pjesma iz usta divne šipanijske *žene* i seljakinje Kate Murat–Palunkove! Od početka do svršetka pjesme osjeća se čisto herojstvo sa svima podrobnostima junačke skaske. Sve je ispričano na tenani. Početak zahvaćen iz daljega, da prikaz bude što potpuniji i realniji. Svaki pojedini odlomak fabule iznesen je plastično, da ga možeš opipati rukom, a duh, koji se krili nad cijelom pjesmom, diže se i spušta poput ogromnog vala morskoga, dižući čitaoca sa sobom pod oblak i spuštajući ga u dubine, da mu ostavi u duši osjećaj moćnog lelujanja presilne hrvatske narodne poezije.

Kao što je s ovom Muratovom pjesmom u komparaciji s Karadžićevom, tako je i s drugima. Karadžićeva »Đurđeva Jerina« sa svojih 45 stihova nije ništa drugo nego *slabi uvod* u sjajnu i opsežnu pjesmu Muratovu od 720 stihova. Ono što Karadžićeva Jerina govori sa svojim unukom Grgurević–Maksom, pa proti njegovom savjetu daje svoju šćercu–miljenicu za Otmanović–cara, to kod Murata govori Jerina sa slugom Marijanom, koji — iza Jerinina udarca — proklinje njenu kćer Margu da je stambolski car poturči, a dva Jerinina sina oslijepi. To je kod Murata, jer i jest samo uvod u pjesmu, prikazano u 46 *prvih* stihova. A ono što Karadžićeva pjesma kazuje u *tri* naredna i posljednja stiha:

Kako reče, onako se steče,
dade ćerku za Otmanovića,
i s njom dade zemlju i gradove,

i što bi imalo zapravo sačinjavati *glavni sadržaj pjesme*, to Muratova kazivačica pripovijeda opsežno, prislanjajući uz pjesmu još

i porod i vojevanje Zmaj–Ognjenog Vuka, sina oslijepljeloga Grgura. Karadžićeva se pjesma dakle sastoji samo od uvoda i neepskog résuméa — u tri stiha — cijele junačke skaske, koja nam je inače poznata koliko iz historije, toliko iz drugih štampanih pjesama (Matičino izdanje I., str. 323. i 578.), a napose iz prekrasne Banovićeve »Sestra oslijepila Stjepana i Grgura Brankovića« (Hrvatsko kolo, knj. II., str. 276.) i Gundulićeva »Osmana« (pjev. VIII.). Cijeli sadržaj krasne Muratove pjesme ne mislimo ovdje podrobno pričati, jer će se i tako štampati u cijelosti. Papuč–planina, o kojoj se u pjesmi govori, jamačno će biti Papuk, gdje je Zmaj–Ognjeni Vuk, zet Sigmunda Frankopana, imao jedno od svojih dobara.

Ostale Muratove pjesme, kojima sabirač daje natpis »*Poskočnice*«, nisu poskočnice u slavonskom smislu te riječi, nego ona vrsta ženskih ljubavnih pjesama, koje se i danas pjevaju na području nekadašnje dubrovačke države prigodom tako nazvanog »radovanja«. Uoči Vidova, Ivanja i Petrovdana donosi omladina iz gore u selo drva i mladi bor, pa ga zasadi u zemlju, nakiti ga kozarom, vrpčama i različitim cvijećem. U suton stane tu oko bora udarati »lijera«, a narod počne dolaziti sa svih strana, pa kad ga se prilično sjati, mladići užegu oganj podalje od bora, te se preko njega preskače po redu do mile volje. Kad »glumac« udesi svoju lijeru s četiri žice, zametne se kolo ispred ognja i bora, a djevojke i mlađe žene stanu pod bor kao da ga čuvaju, i otpočinu — obraćene prema kolu i narodu — složno pjevati te poskočnice. Ovo »radovanje« može podugo potrajati, pa ako doteče drva za oganj, preskače se i vodi kolo uz pjevanje sve do zore. Onda mladići zapale bor kojemu su već prije nabili grane slamom. Bor plane i nestane. Oganj se ugasi, a svijet se radostan razide. Ovo veselje zove narod na otoku Šipanu »radovanjem« kao i oganj, koji gori, dok traje ova noćna veselica, pa se govori i »užeći radovanje«. Kad je bogata godina, vidi se radovanje gotovo u svakom selu, a najkrasnije je ono što gori na Žalima ukraj mora, gdje se prelijevaju i odrazuju ognjeni plamovi na površini morskoj.

Kako je ovo prastar običaj slavenski da se preskače oganj, tako su i pjesme, koje se pjevaju tom prilikom, većinom prekaljene velikom starinom. Sve 32 pjesme, što ih Murat zapisuje, spjevane su u osmercima. Na prvom je mjestu ona poznata pjesma o javoru

i jeli, kojoj se u stabru krije ljuti zmaj, a u granama udario sokol svoje gnijezdo, pa se prepire sa zmajem. Zmaj tjera sokola, pa ako ne ode s njegove jele, on će »puštit« modre plame; gnijezdo će mu opaliti, ptiće će mu oprliti. Ali se soko ne boji; ptići su mu poletarci, a u polju ima još dosta slame i u gori šušnjarike, pa će sviti novo gnijezdo.

Tako i ona druga pjesma, u kojoj jela zavidi boru ukraj vode, jer oko njega djevojke kolo vode; ljeti on uživa hlad, a zimi ga sunce grije dok njoj iz stabra voda teče, a u granama joj se biser rađa. Kunica joj vodu pije, a djevojčice biser beru. Iz ovog sjajnog raspoloženja (Stimmunga) rađa se onda sama sobom nježna lirika prastarih tonova. Dok djevojka biser bere, prolazi onuda mlad delija s hrtom i sokolom. On pusti hrta za kunicom, a sam potrči za djevojkom, ali hrtu pobjegne kuničica, a junaku djevojčica...

Ovi razgovori između drveća, cvijeća i životinja vrlo su značajni baš za balkanske narode, pa se od Grka u tom mi Hrvati, Srbi i Bugari razlikujemo uglavnom time što kod njih vode dijaloge još i bregovi, rijeke i gradovi dok se to kod nas ne javlja. Kod nas se uzimaju životinje kao pouzdanici i ulaci ljudski; kao savjetnici, ali i kao izdavači tajnâ. Poznata je u našim bojnim pjesmama uloga orlovâ i sokolova, a u ljubavnim sitnih bumbulâ. Kod nas žali zumbul za karamfilom kad ovaj ode u Doljane, pa se time alegorizira ljubav mladićka. Kod nas se sokolu predaje uloga da on odluči tko je ljepši: udovica ili djevojka. I on se redovno odlučuje za djevojku. Peta Muratova poskočnica baš govori o tom kako su nevjeste mamile sokola na svoje svilene marame. Ali se sokol sve više i više vio dok nije odletio u planinu. A kad su ga stale mamiti djevojke, on se uze sve niže i niže viti dok im nije pao »na skutašca«. A onda narodni pjevač, koji je predao sokolu da odluči u ovom slatkom pitanju, klikne od sreće:

Djevojčice, žive bile!
Vrlo vi ste svakom mile,
i sokolu, koj' se vije!

Uz ovaj stih Muratovih »poskočnica« prislanjaju se pjesme drugoga kova, ali i opet prastarog tipa. Tako npr. ona pod br. 12, koja se čuje po svim dalmatinskim otocima — tom majdanu alem–kamenja hrvatske narodne poezije — i koja govori o tom kako je sin ubio mater pretvorenu u zmaja. Pa i ona gdje zmaj otima lijepu Maru, a ona hoće da mu pobjegne, izgovarajući se

da odavna nije pohodila majke. Pa onda ona gdje su vještice izjele Ivana. Prva si bila, majko, ti! — Pa, kako je vila gradila grad ni na nebu ni na zemlji. I ona gdje junak sadi jelu, uz nju lozu, a uz lozu struk bosilja, pa ostavi djevojčicu da mu ih čuva dok se vrati s vojnice. Kad al glas mu stigne da je i jela i loza i bosilje usahlo, a djevojka umrla. On se povraća kući, al:

On ne može pristupiti
od širine vite jele,
od visine tanke loze,
od mirisa bosjokova,
od ljepote te djevojke,
mlade svoje vjerenice.

Da se uz ove pjesme najstarijega tipa prislanjaju na Šipanu oko »radovanja« i novije ženske pjesme, razumije se samo po sebi. Velika etnološka i historijska važnost ovog odlomka Muratove zbirke leži baš u tome da se glavna težina većine ovih pjesama nalazi na stranim *starih* pjesama, koje se u prvom redu pjevaju prigodom ovog narodnog običaja, uz koji se tečajem vjekova prislonile pjesme novijega značaja kao da bi htjele pokazati genetički razvoj i materinstvo karakterističnog postajanja.

*

Andro Murat poslao je »Matici hrvatskoj« svoju zbirku god. 1885. kao slušalac bogoštovlja u katoličkom sjemeništu zadar-skom. Njegove su se pjesme dakako vrlo svidjele odboru, pa mu je mnogo zaslužni tajnik Ivan Kostrenčić i pisao nutkajući ga na dalje sabiranje. Mladi je bogoslov bio i lijepim honorarom (100 for.), što ga je dobio za pjesme, preugodno iznenađen. Iz pisma, što ga je odaslao Kostrenčiću (9. ožujka 1886.), razabiram za kakve se sve stvari raspitivao društveni tajnik, da redaktor primi u ruke što različnija i temeljitija data. Čast mu!

Iz Muratova odgovora saznajemo ovo. Na Šipanu se dental »d« u prijedlozima »pred« i »sred« pred suglasnicima ne čuje, dakle: »sre(d) Senja«, »sre(d) čela«, ali: »sred objeda«. — Govori se: »na krilocu« i »pod grlocem«. — U stihovima s deset i više slogova samoglasni se ne elidiraju uvijek, nego se od dva sloga učini jedan, ali da se oba samoglasna čuju, npr. »Da ih ne ije od gore zvjerenje«, »dobro umiju«. — Tako isto apostrofira »ko'ijem« (kojim), jer je čuo da se pred dočetakom »-jem« osjeća kao neka praznina.

U šipanjским pjesmama mnogo me smetao, najviše kod Glavića, hiperbatonski red riječi, npr. »Pođe Ivo gore u zelene«, radi kojega se već pjesnik »Čosa« dr. Antun P. *Kazali*, koji je župnikovao prije Glavića u Luci na Šipanu, mnogo ljutio. A sada to nalazim u vrlo mnogo slučajeva i kod Murata. Očito je dakle da je to neki specijalitet šipanski, koji se u onom kraju mnogo više upotrebljava nego i u kojem drugom.

Na Šipanu se govori »kuška« (kučka), »maška« i »dubrovaški« kao i po još nekim krajevima južne Dalmacije. Iza kratkog drugog akcenta (ò) postaje dužina narednoga sloga redovno akcentom: težák, prodám, gospâr, potêžem, ženê itd., ali se ipak govori: djêvôjka, djêtînjstvo, pòšâvši itd. Starijim akcentom (težák) govore danas na Šipanu samo još starci, a kod omladine je prevladao novi. Mjesto kratkog drugog akcenta među često dugi drugi (ó) bárjak, gospódin, sélo, jésam. — Ženski adjektiv vlastitih imena glasi: Ivóva, Peróva, Tomóva. Isto tako i Begóva, kad riječ dolazi od imena Bégo, a kad dolazi od »beg«, onda »begova«. — Mjesto »tijelo« vele »tijêlo«; ždrijêbe, mijêh, krijês, pa se u ovim slučajevima »i« gotovo i ne čuje kao u obrazovanih naših književnih Zagrepčana, dakle: t'jêlo, ždr'jêbe itd. Ali kad »riječ« (tj. stih koji se na Šipanu zove »riječ«) zahtijeva, onda se čuje i tijelo, cijelo itd. — Akcentom se i na Šipanu razlikuje jedno selo od drugoga, pa se Lučani rugaju Suđuranima, koji otežu riječi, nazivajući ih porugljivo »kéjavci«, a njihove žene »kèjure«.

Plural imenice »dijete« glasi »dijêti«, a »j« se na početku slogova »utro«, »učer«, »er« ne čuje. Acc. ženske lične zamjenice »ju« uopće nije poznat, pa se i u sklopu »čuo je je« zadržao »je«.

Život svoje majke, kazivačice Kate, opisuje Murat vrlo jasnim potezima. Ona je čistokrvna šipanjska seljakinja blaga i plemenita srca, nježna osjećanja, živa duha, vedre pameti, lasne i pametne riječi, a bogoljubne duše. Izgledna je mati i domaćica. Rođena je u Luci od skromnih i poštenih roditelja Marka Palunka i Mare Fortunić. Njezina rodna kuća, gdje je živjela s dvoje braće i petero sestara, postala je ustrajnim radom i požrtvovnim prijegorom jednom od prvih šipanjških kuća, tako da je Katin brat Vicko, današnji biskup, mogao i poći na više nauke i posvršavati ih. Mladoj Kati nisu roditelji dali da pohađa školu, jer u ono doba nije bio na Šipanu običaj učiti ženske čitanju i pisanju, dok je svaki muškarac nastojao da po mogućnosti izuči školu. Kâte dakle nije učila knjigu, pa zato nije ni mogla iz knjige učiti i — kvariti

pjesme, nego je sve, što ih znade, čula i zapamtila. Zato joj je u mladosti bila pamet bistra, laka i vjerna, da joj je dostajalo samo čuti pjesmu, pa ju je odmah zadržala u pameti. Imala je osobiti dar da osjeća ljepotu pjesme i oblika kao rijetko koja njena drugarica, pa su joj zato pjesme i jedrije, a i logičnije do kraja provedene.

Za pojedine arije, kojima se pjevaju na Šipanu narodne pjesme, dodao je Murat pet obrazaca u notama. Uz gusle se pjevaju pjesme kao i u drugim krajevima. Uz »lijere« onako kako ih Kuhač donosi u svojoj I. knjizi, svezak I., str. 7., napjev 9. — Poseban je napjev kojim muškarci pjevaju, vraćajući se s ribanja zadovoljni, ili kada beru masline. Onaj koji je na krmi zapjeva prvi, a drugi ponavljaju jedan za drugim isti stih istim tonom, kojim ga je zapjevao onaj od krme. Sjetimo se Hektorovića!

Šipan je otok narodnih pjevača koji su svi zaneseni za narodnu pjesmu. Tamo gotovo svaki čovjek pjeva i znade ovećih pjesama naizust, a bila bi prava sramota ne znati ih. Pjevaju pri svakom poslu u kući i izvan kuće, u veselom društvu, a u kolu samo o »radovanju«, gdje pjeva jedino ženskinje. U Šipanjana je duh kao i u njihovih susjeda Lopučana, kojih se pjesmama divio stari dubrovački vlastelin i pjesnik Gjono Resti:

Non adeo faciles vinci fortasse puellas,
artifices talae stamina Maeoniae
nocturna torquere manu, torquere diurna,
et somnum argutis fallere carminibus. (Eleg. 1.)

O PJESMAMA MURATOVE ZBIRKE

Clare McGregor

Tiskane zbirke Matice hrvatske (*Hrvatske narodne pjesme I–X*) velikim dijelom potječu s čitavog područja Dalmacije pa kao građa iz dalmatinske cjeline predstavljaju važan materijal za usporedbu s Muratovom šipanskom zbirkom. Pjesme okupljene u Matičinim knjigama nastajale su u svim hrvatskim krajevima, pa i u Bosni i Hercegovini (koja je u vrijeme skupljanja pjesama bila također u sklopu Austro–Ugarske Monarhije), tako da je ta zbirka dobar temelj i za širu usporedbu.

S obzirom na opseg *Hrvatskih narodnih pjesama* (u daljnjem tekstu Matičina zbornika), u deset knjiga se nalazi relativno malen broj varijanata Muratovih pjesama. Međutim, ne treba zaboraviti da tiskane knjige predstavljaju samo dio ogromne količine materijala iz Matičinih rukopisnih zbirki u kojima bi se našao daleko veći broj varijanata Muratovih pjesama. No i taj mali broj primjera dijelom potvrđuje spomenutu osobitost šipanskih pjesama jer uz nekoliko Muratovih pjesama uvrštenih u Matičin zbornik nema navedenih varijanata. To je slučaj, na primjer, sa sljedećim Muratovim pjesmama: broj 43 tiskan u *Hrvatskim narodnim pjesmama I*, br. 68; broj 61 tiskan u sv. I, br. 73; broj 31 tiskan u sv. V, br. 47; broj 22 tiskan u sv. V, br. 66; broj 3 tiskan u sv. V, br. 151; i tako dalje. U napomeni uz Muratovu pjesmu broj 28 u *Hrvatskim narodnim pjesmama VI*, br. 67, urednik Andrić piše da »pjesama ovoga kola začudo nema ni jedan Matičin zbornik osim Muratova«.

Druge pjesme sa Šipana iz zbirki Glavića, Markovića i Palunka dobro su zastupljene u Matičinu zborniku. Na primjer Glavićeva pjesma *Marko Kraljević i Nikolica, ban od Rumelije* (sv. II, br. 64), koja je varijanta Muratove pjesme broj 11, tiskana je u *Hrvatskim narodnim pjesmama V*, br. 61; Palunkova pjesma *Mač Pavlov* (br. 176) varijanta je Muratove pjesme broj 92 i tiskana u *Hrvatskim narodnim pjesmama V*, br. 74; Palunkova pjesma *Bosilje na prodaju* (br. 189) varijanta je Muratove pjesme broj 76 i tiskana u *Hrvatskim narodnim pjesmama VI*, br. 87; Markovi-

ćeva pjesma *Krađa i prekrađa konja od megdana* (br. 21) varijanta je Muratove pjesme broj 34 i tiskana u *Hrvatskim narodnim pjesmama IX*, br. 11. Očito je da su od dalmatinskih pjesama u Matičinu zborniku upravo šipanske dobro zastupljene.

Drugi je razlog malog broja varijanata uz Muratove pjesme u Matičinu zborniku u samom rasporedu zbirki, tj. u vrsti zastupljenih pjesama. Druga knjiga zbornika, na primjer, sadrži samo pjesme o Kraljeviću Marku. Pjesme o tom junaku slabo su zastupljene u Muratovoj zbirci iako veliki broj pjesama u drugoj Matičinoj knjizi potječe upravo iz Dalmacije. Jedna od tri epske pjesme o Kraljeviću Marku iz Muratove zbirke, junačka pjesma *Kraljević Marko izbavio svoga pobru od Sibinja Janka* (broj 18), tiskana je u Matičinoj drugoj knjizi (broj 52). Tri navedene varijante, od kojih dvije potječu iz Dalmacije a jedna iz Zavalja, u sadržajnim pojedinostima dosta odstupaju od Muratove varijante. Druga Muratova pjesma o ženidbi Kraljevića Marka navedena je u Matičinoj drugoj knjizi kao varijanta uz pjesme broj 19, 20 i 21 iako one ni po čemu ne odgovaraju Muratovoj varijanti. Treća Muratova pjesma, *Kraljević Marko izbavlja svoju sestru* (broj 16), navedena je kao varijanta uz dvije pjesme s istom temom u Matičinoj drugoj knjizi (broj 34 i 35).

Navedene pjesme o Kraljeviću Marku iz Matičina zbornika otkrivaju da srodnost varijanata nije velika, a to nas upozorava na probleme nazivlja i različitih shvaćanja teorijskih pojmova koji se upotrebljavaju u znanosti o usmenoj književnosti. Kao što među stručnjacima ne postoji jedinstveno mišljenje o razvrstavanju narodnih pjesama, tako ne postoji ni jedinstveno stajalište o tome što je varijanta, inačica narodne pjesme. Na potpunu suglasnost u teorijskim pitanjima ne nailazimo ni u pisanoj književnosti, a kamoli u usmenoj koja već samom svojom prirodom ne podliježe čvrstim teorijskim određenjima. Kao što pokazuje i pokušaj razvrstavanja pjesama unutar Muratove zbirke, na području usmene književnosti često ne možemo primijeniti samo jedno teorijsko stajalište.

Od početaka proučavanja usmene književnosti svaka izvedba narodne pjesme uglavnom je prihvaćana kao izvorna i jedinstvena — to je postavka koju je u naše vrijeme detaljno razradio Albert Lord (1960.). Prema toj teoriji dvije narodne pjesme nisu nikada potpuno iste. Čak ni one pjesme koje su tematski i sadržajno povezane ne moraju biti potpune inačice. Pjesme su sačinjene od

tematskih blokova (»teme«) koji ne moraju biti potpuno jednaki u svim inačicama. Upravo suprotno, varijante iste pjesme mogu se podudarati samo u jednom ili u nekoliko tematskih blokova. Pitanje je stupnja podudarnosti koji je nužan da bi pojedine pjesme bile priznate kao inačice. Kriterij može biti promjenjiv, ali varijante bi se u svakom slučaju trebale podudarati barem na razini svoje osnovne tematsko-sadržajne jezgre koja onda može biti drugačije obrađena u svakoj pojedinoj od njih.

Urednici Matičina zbornika hrvatskih narodnih pjesama u nekim su slučajevima potpuno promašili smisao inačice. To se vidi u slučaju triju spomenutih pjesama o ženidbi Kraljevića Marka tiskanih u drugoj knjizi Matičina zbornika (broj 19, 20, 21). Urednik povezuje te tri sadržajno vrlo različite pjesme i navodi njihove brojne zajedničke inačice od kojih neke sadržajno potpuno odstupaju. Muratova pjesma o ženidbi Kraljevića Marka (br. 51) koja je navedena kao varijanta uz te pjesme vrlo se od njih razlikuje.

Prva Matičina pjesma (br. 19) ima vilinsku temu — Marko hvata vilu poslavši sokola da joj ugrabi krila i »uzglavlje«. Ženi se njome obećavajući da nikome neće reći da je ona vila. Vila mu rodi sina. Marku se istodobno udaje sestra i on slavi dvostruko slavlje. Pri tom ne izdrži a da se ne pohvali svatovima da mu je žena vila. Ona to čuje i odluči ga prevariti — traži krila i »uzglavlje« da bi mogla plesati u kolu, a potom pobjegne. Pjesma ipak završava sretno — Marko uspijeva uhvatiti vilu i oni se pomire. Vila igra ulogu i u drugoj, sadržajno posve različitoj pjesmi (broj 20): Marko prosi kćerku mletačkoga bana, pa po nju šalje Janka Sibirjanina, kojeg upozorava da svatovi ne smiju ni pjevati ni veseliti se zbog opasne »vile baždarkinje«. Svatovi ipak pjevaju pa ih vila oslijepi a nevjestu odvede. Marko uspije spasiti nevjestu i zarobiti vilu, pa je prisili da svatovima vrati vid. Pjesma broj 21 opet je drugačija. U njoj djevojka napasa ovce na Markovoj livadi. On je odvodi sa sobom i oženi se njome. Muratova se pjesma tematski i sadržajno razlikuje od svih triju spomenutih pjesama. Obrađuje se motiv o preprošenoj djevojci koji se često nalazi u pjesmama o ženidbi, premda drugačije obrađen. Jedina zajednička crta svih tih pjesama jest početna tema ženidbe Kraljevića Marka koja se u svakoj pjesmi različito obrađuje. Na isti se način spominje Muratova pjesma o ženidbi Zmaja Ognjenog Vuka kao varijanta pjesme *Ženidba ognjemitoga Vuka* u prvoj

knjizi Matičina zbornika (broj 80) iako ta pjesma sadržajno nije bliska Muratovoj (izdvojimo li samu ženidbu Zmaj Ognjenog Vuka).

S druge strane, Matica hrvatska ne navodi u svojoj zbirci sve varijante, pa je tako iz Muratove zbirke uvrstila samo neke. To je slučaj, na primjer, s pjesmama broj 54 i 61 u drugoj knjizi Matičina zbornika. Prva pjesma tematski i sadržajno potpuno odgovara Muratovoj pjesmi *Imbrova maćeha* (broj 20), samo su imena promijenjena — Ale se spominje kao Marko, a Imbro kao Ale. Matičina pjesma broj 61 u svemu osim u završnom tematskom bloku odgovara Muratovoj pjesmi *Sibinjanin Janko i Slijepac Marijan* (broj 11), ali nije spomenuta kao njena varijanta. Likovi su drugačiji, a pjesme se razlikuju tek na samom kraju kada zarobljenik bježi iz tamnice. U Matičinoj pjesmi Markova žena je vjerna suprugu pa je on spašava ubijajući zlobnoga bana, njegovu ženu i djecu. Završetak Muratove varijante ističe tragičnost pjesme — Janko bježi iz tamnice, ali doživljava još jedan udar otkrivši ženinu nevjeru. Ubija kralja, a potom i nevjernu ženu kažnjava smrću.

Kriterij koji se primjenjuje za identificiranje inačica ne treba biti previše krut. Jedini čvrsti kriterij trebala bi biti podudarnost ključnih tematskih blokova ili onih koji nose bitne elemente radnje. I takav kriterij nije uvijek pouzdan pa nisu rijetki problematični slučajevi. Teme o otmici konja, o djevojci koju salijeće više prosaca i druge često se pojavljuju u zbirkama s raznih područja, ali odgovarajuće Muratove pjesme s tim temama često su sasvim drugačije obrađene. Stoga ih samo djelomično možemo smatrati inačicama ili pak posebnim pjesmama.

Treća i četvrta knjiga Matičina zbornika sadrže isključivo muslimanske epske pjesme koje čine poseban tip, pa među njima nema nijedne inačice uz Muratove pjesme. Muslimanskih junaka u pjesmama Muratove zbirke ima dosta, no te se pjesme oblikom razlikuju od posebne podvrste muslimanske epike zastupljene u tim knjigama, od tipa krajiške epske pjesme koju je Alois Schmaus obradio u već spomenutoj studiji (1953.).

U osmoj i devetoj knjizi Matičina zbornika također nema mnogo varijanata uz Muratove pjesme. U njoj su zastupljene hajdučke, krajiške i uskočke pjesme. I kod Murata su junaci tih pjesama popularni, ali nema mnogo »tradicionalnih« junačkih hajdučkih, krajiških ili uskočkih sadržaja. Urednik Matičine osme

knjige Andrić i sam upozorava na to da uz mnoge odabrane pjesme nema inačica jer je nastojao pronaći pjesme »koje donose neki nov motiv ili opisuju događaje, koji nam nisu ni iz historije ni iz dosadašnjih izdanja narodnih pjesama poznati, pa su neke doista i unikat među svim poznatim pjesmama«.

Zanimljiva je Matičina pjesma *Mijat robi dvore Hasanbega (Hrvatske narodne pjesme VIII, br. 26)* koja je varijanta Muratove pjesme o Mihatu (broj 6). Za nju Andrić tvrdi da je najstarija verzija te pjesme. Pjesma potječe iz srednjedalmatinskog zbornika Ante Alačevića rođenog 1781. godine. Usporedbom Muratove varijante s drugim šipanskim tekstovima ustanovili smo osnovni sadržaj te pjesme. U osnovi je i sadržaj Matičine pjesme isti, ali u detaljima najviše odgovara spomenutoj Markovićеvoj varijanti (broj 32) predstavljajući stariji uzorak te pjesme na dalmatinskom području prema kojemu su se vjerojatno razvile kasnije inačice. Osim pojedinih sadržajnih razlika najuočljivije su dijalektalne razlike. Matičina je inačica spjevana ikavskim narječjem nasuprot prevladavajućem ijekavskom govoru šipanskih varijanata.

Jedna Muratova pjesma o uskočkom junaku Ivu Senjaninu (broj 23) ima varijantu u Matičinoj devetoj knjizi *Na megdanu dobio djevojku* (broj 8). I ta pjesma potječe iz Dalmacije, ali iz Metkovića, pa se u njoj osjećaju utjecaji iz drugačijih bosanskih krajeva. Uz to je obrađena u epsko–lirskoj formi pa se i time može objasniti odstupanje od Muratove šipanske varijante. Bitni motiv dvoboja ostaje nepromijenjen, no njegov je povod drugačiji, skraćen je. Matičina varijanta se sastoji većim dijelom iz pisanoga dijaloga između Iva i Alila. Alil Bišćević traži od Iva Senjanina njegovu slavnu košulju u kojoj ne može poginuti da bi u njoj otišao u carsku vojsku. Ivo na to predlaže zamjenu svoje košulje za Alilovu ženu. Alil se s time ne slaže, pa izazove Iva na dvoboj. Iako je Ivo tražio Alilovu ženu, Turčin vodi sestru sa sobom kao i Ivo, što je možda posljedica kazivačeve nedosljednosti. U Muratovoj varijanti Turčin na dvoboj doista vodi ženu, a ne sestru. Sam opis dvoboja dosta je skraćen i nije u cjelini spjevan u duhu epske pjesme. Djevojke se, umjesto da se mrze, grle i sjedaju »na travu zelenu, pa gledaju što junaci rade«. I Turčin nosi oklop ispod odijela kao i u drugim inačicama ove pjesme, osim kod Murata. Ivo ga ipak pobjeđuje i odvodi njegovu sestru. Nema epskog ubijanja Turkinje kojim završava Muratova varijanta.

Znatan dio Matičina zbornika predstavljaju epsko–lirske pjesme. Među njima je i veći broj varijanata Muratovih epsko–lirskih

pjesama. To je još jedan dokaz relativne ustaljenosti tih kraćih epsko–lirskih oblika. Te inačice velikim dijelom potječu iz Dalmacije, no dvije lirske pjesme iz Matičina zbornika, jedna iz Kreševa u Bosni i druga iz Sarajeva, ukazuju na rasprostranjenost tih motiva u narodnom pjesništvu. Motivi su isti i u Muratovim varijantama, ali su u tim šipanskim pjesmama ipak drugačije obrađeni. Kontrast u oblikovanju veći je između Matičine pjesme *Star i mlad delija* (*Hrvatske narodne pjesme VI*, br. 112) i Muratove pjesme *Daždić pada usred ljeta* (broj 93) koja je zapisana dvadesetak godina kasnije. Na prvi je pogled uočljivo da se stihovi dviju pjesama razlikuju, u Matičinoj je pjesmi trinaesterac prema osmercu Muratove varijante. Uz to, i pjesnički je izraz drugačiji. Osnovni motiv pjesama ovoga tipa kreće se oko lijepe djevojke koja čuva izvor ili bere cvijeće ili i jedno i drugo. Njoj se najprije udvara starac, a potom mladić. Muratova pjesma odstupa ponešto od većine inačica, osobito u prvom dijelu koji se sastoji od prizora u Marinu vrtu u kojem ona bere cvijeće i razgovara s kiticom cvijeća:

»L'jepa ti si, kito moja!
 Da ja znadem, lijepa Mare,
 da će tebe star nositi,
 likom bi te ovijala,
 crnom zemljom posipala;
 a da znadem, kito moja,
 da će tebe mlad nositi,
 zlatom bi te ovijala,
 a biserom posipala.«

Matičina varijanta počinje kraj vode. Prema osnovnom sadržaju Mara, naravno, odbija starca. U Matičinoj varijanti obraća mu se ustaljenim stihovima:

»Ne pije se izvor–voda bistra, studena;
 ne bere se struk bosilja zimi zelena;
 ne ljubi se Dilber–Mara, b'jela, rumena«

Kod Murata je njezin odgovor prožet realizmom i živahniji:

»Ne može ti kita biti,
 ni ja Mare vjerenica.
 ni 'e za tebe đevojčica
 ta junaška zabavica,
 nego stara babetina.«

Matičina pjesma *Ozdravila mila majka moja* (Hrvatske narodne pjesme VII, br. 350) varijanta je dviju sličnih Muratovih pjesama: *Ja usadim vitu jelu* (broj 88) i *Ja usadim narančicu* (broj 89). Motiv je u svim trima isti, ali je Matičina pjesma ipak bliža Muratovoj broj 88. Matičina je varijanta dulja — 41 stih prema Muratovih 25. Razlog je tomu razvijeniji narativni element. Odlazak junaka na put (kod Murata »put Levanta« što može upućivati na pomorsko zanimanje) sastavni je dio Matičine pjesme: posadivši višnju (jelu kod Murata) junak odlazi u carsku vojsku. Kad mu stignu glasi da je višnja uvenula, traži od kapetana dozvolu da se vrati kući:

»Odmah odem svomu kapetanu,
poklanjam se, u ruku ga ljubim«;

Uvjerivši se da mu voda teče, da mu je višnja rodila i da mu je draga zdrava, vrati se u vojsku. Muratova je varijanta kraća a bitno je samo to da se vijesti pokažu lažnima:

»Ja se vratim dvoru doma
da je vidim je l' istina.
Kad ja dvoru doma dođem,
ja pošetam k vitoj jeli;
to ne mogu pristupiti
od širine vite jele,
od visine tanke loze,
od mrliša bosjokova,
od ljepote te đevojke,
mlade moje vjerenice.«

Kao što se vidi, u dvjema se pjesmama razlikuje i atmosfera odražavajući različitost sredina u kojima su pjesme nastale. Izrazito dalmatinski ugođaj u gore citiranim stihovima suprotstavljen je vodi »u avliji«, višnji »na jaliji« i dragoj koja »pjeva u mahali« Matičine bosanske varijante.

* * *

Regionalne se razlike mogu najbolje ilustrirati usporedimo li šipanske (ili u širem smislu južnodalmatinske) pjesme s pjesmama s područja epske dominante, osobito sa starim srpskim epskim pjesmama, hercegovačkim hajdučkim pjesmama, crnogorskom ratnom epikom i sl. zastupljenima u reprezentativnim zbirkama Vuka Karadžića. Ta se dva standardna tiskana zbornika, tj.

zbornik Matice hrvatske i zbornik Vuka Karadžića, donekle među sobom nadopunjavaju. Uzmemo li ih kao cjeline, svaki osvjetljava Muratovu zbirku s druge strane. Matičin zbornik s obiljem dalmatinskih pjesama predstavlja bližu vezu s Muratovom zbirkom, dok je zbornik Vuka Karadžića više u funkciji njenog kontrasta. Ovdje ćemo upozoriti samo na pojedine pjesme iz Muratove zbirke koje imaju inačice u Vukovim zbirkama i istaknuti ono što ih dijeli odnosno povezuje.

Već je Petar Bakotić posvetio posebnu pažnju usporedbi Muratove pjesme *Ženidba Maksima Crnojevića* (broj 43) s pjesmom broj 88 istoga naslova iz druge knjige Vukova zbornika. U svom članku o Muratovu kazivaču Pavlu Muratu, Bakotić se bavi usporedbom tih varijanata i osobito detaljnom analizom Muratove pjesme (1969.). Sadržaji tih dviju pjesama u bitnim se pojedinostima podudaraju sve do krvavog obračuna svatova. Potom nastupaju znatne razlike u obradi teme. Do kraja bitke, završavajući stihovima

Jedva se je megdan razmetnuo;
još se ne bi megdan razmetnuo,
al' ga više ko d'jeliti nema,

Muratova pjesma ima svega 245 stihova, dok odgovarajući dio u Vukovoj varijanti doseže 1084 stiha, što ukazuje na mjeru epskog proširivanja u Vuka. Kratkoća prvoga dijela Muratove varijante nije samo rezultat težnje prema sažetosti u šipanskim pjesmama, nego i, kao što Bakotić kaže, rezultat kazivačeve želje da »žuri samo da bi iznio kako je došlo do situacije koja je izazvala nesreću zaljubljenih« odnosno da prijede na drugi epsko–lirski dio pjesme u kojemu je očito više »u svome ambijentu«. Tako je, na primjer, lik mletačkoga dužda (starca Jezdimira u Vukovoj varijanti) manje razvijen, pa su neki detalji, kao početak borbe, ili sasvim preskočeni ili svedeni samo na nekoliko stihova. Bakotić je sklon pripisati odstupanje prvoga dijela Muratove pjesme od Vukove slabom poznavanju i preinačivanju Vukova teksta. On uz to naglašava postojanje drugih pjesama koje su također mogle poslužiti kao poticaj Muratovoj varijanti. I pjesma iz Milasove zbirke (MH 105; IEF rkp 148, br. 26) iz dubrovačke okolice varijanta je Muratovoj pjesmi i ne drži se Vukove inačice, nego uvelike od nje odstupa, a odstupa i od Muratove varijante, ali u drugom dijelu, koji je vrlo slab. Stoga ne treba podcijeniti udio

lokalne pjesničke tradicije u stvaranju varijanata i pridavati suviše važnosti kazivačevu »poznavanju« Vukova teksta.

Drugi je dio Muratove pjesme manje–više samostalan, intoniran epsko–lirski i ukazuje na osobine šipanskoga odnosno južnodalmatinskoga pjesništva. Vukova junačka epska pjesma služi kao narativni uvod Muratovoj varijanti. U njoj se lik Mlečanke (Latinkinje u Vuka) postupno razvija i njezina uloga postaje jednom od najvažnijih u pjesmi. U »klasičnim« epskim pjesmama žena kao individualno biće rijetko dolazi do izražaja. U šipanskim pjesmama pak (čak i u ovoj koju je kazivao muškarac), žena je vrlo često predstavljena kao osjećajno biće. Ova pjesma Pavla Murata odličan je primjer primjene realističnih detalja u šipanskim pjesmama, i to onih koji opisuju ne samo fizičko nego i psihičko stanje likova. Bakotić kaže: »slike bojišta, smrti, djelovanja stihije, uopće su snažne u šipanskoj narodnoj pjesmi«. Tome je tako zato što nisu naglašeni samo agonalni epski motivi nego i psihičko stanje izazvano takvim situacijama. U Vuka Ivo Crnojević traži poslije bitke sina Maksima među krvavim leševima junaka:

Ivan gleda i gore i dolje,
al' ne znade ništa kud je gore:
polomljeni konji i junaci,
no po polju krče ranjenici.
Ja kad vide Crnojević Ivo,
on prevrće te leševe mrtve
i krvave ogleduje glave,
sve tražaše dijete Maksima...

Iz ovih krutih epskih stihova izbija potisnuto, suspregnuto čuvstvo, dok u Muratovoj varijanti to izgleda ovako:

Kad vidio Crnojević Ivo
da su njemu svati izginuli,
kad je čuo, jedna njemu majka:
kako kunu ranjeni junaci,
kako graču kroz maglu gavrani
a orlovi graju sa junaka,
sa junaka i ispod oblaka,
od jada mu s' gledati ne dalo,
od žalosti slušati ne mog'o.
Pa on svoga i ne ište sina,
svoga sina, mladoga Maksima.

Upravo se usred tog prizora užasa i krvi u Muratovoj varijanti prelazi na drugi, lirski dio pjesme u kojemu dominiraju osjećaji. U Vukovoj pjesmi kraj bitke označava i približavanje kraja pjesme: ubivši »mladoženju« Miloša, Maksim pobjegne kući s nevjestom. Zove svoga tasta da pustoši Crnu Goru i da odvede neljubljenu kćerku, dok sam bježi u Carigrad da bi se pripremio za osvetu i novo prolijevanje krvi. U Murata, međutim, krvavo bojište predstavlja pozadinu koja je u suprotnosti s razvijanjem ljubavi između Maksima i njegove nesuđene nevjeste ističući tragičnost njihove neostvarive veze. Maksim postaje aktivna osoba, ostavljen sam s nevjestom, a njegovo odricanje od ljubavi očituje vrlo ljudsku kazivačevu interpretaciju. Svjestan da bi djevojci život bio nesnosan uz kukavne majke i žene ubijenih junaka, on je, doduše uz teške muke, vraća njezinu ocu u Mletke. Sam pak odlazi u Carigrad da ne bi bio uzrok daljnjih nemira — ta Maksimova odluka sasvim je drugačije motivirana nego u Vukovoj pjesmi.

Sljedeća je Vukova varijanta inačica poznate Vukove pjesme koja je također privukla pažnju stručnjaka, posebno Bakotića (1966.–1967.) i Andrića (1909.), pjesma *Jakšić Stjepan oslobodio od Arapina svoju sestru* (broj 15). Kako i sam Andrić konstatira u članku o Andru Muratu, Muratova varijanta sadrži 351 stih nadmašujući duljinom Vukovu pjesmu *Jakšićevi dvori poharani* (Vuk II, br. 96) koja ima samo 169 stihova. Andrić primjećuje (1909., 113) kako ljepota pojedinih Muratovih pjesama izbija »reljefno pred našim očima ako ih usporedimo s najboljim pjesmama Vuka Karadžića«. U usporedbi s Vukovom pjesmom, za tu se Muratovu varijantu svakako može reći da se ističe svojom plastičnošću i skladnom kompozicijom te da obiluje realističnim detaljima kojih u Vuka nema.

Početak Vukove pjesme slabiji je od Muratova početka. U Vukovoj pjesmi Jakšićima, koji prema ustaljenoj epskoj početnoj formuli piju vino, stižu vijesti o pustošenjima na njihovu dvoru. Identitet zločinaca je nepoznat i da bi ga saznali, braća se moraju vratiti dvoru i potražiti majku koja se jedva uspjela spasiti. Zna se samo da su tamo bili »vrani konji, a crni junaci«. U Murata, međutim, sam je čin pustošenja dramatično prikazan kao Arapovo djelo. Već od samog prizora pustošenja na Jakšićevu dvoru Muratova pjesma poprima novelistička obilježja: zarobljena sestra uspije obavijestiti svoju braću uz pomoć mladog čobanina koji im nosi pismo. Reakciju braće i njihovo raspoloženje pojačao

je stav budimskoga kralja koji ih nastoji utješiti obećavajući im blaga i podcjenjujući gubitak njihove sestre. U Vuka braća uzalud traže sestru tri godine prije nego što se odluče rastati, dok u Muratovoj varijanti podjela dužnosti slijedi odmah: Mitar odlazi u Zagorje da nanovo sagrađi dvor, a Stjepan u potragu za sestrom. Traženje sestre realistično je prikazano: da bi se bolje snašao, Stjepan mora naučiti srpski i arapski, pa ide od grada do grada »kako soko od duba do duba«. U Murata upotreba realističnih detalja zamjenjuje uopćene epske formule i situacije Vukove pjesme. Susret brata i sestre, primjerice, prikazan je u Vukovoj pjesmi ovim prilično suhoparnim stihovima:

Umah ga je sestra poznavala,
pa izide k njemu na kapiju,
ruke šire, u lice se ljube,
žalosno ga za vilaet pita.

Susret u Muratovoj varijanti izrečen je mnogo izražajnije:

Kad Jelica brata ugledala,
b'jel'jem ga je rukam' zagrlila
i meden'jem ustim' celivala;
rukam' mu se vila oko grla
kako zmija oko suha drva.

Zaključci koji proizlaze iz usporedbe Vukove pjesme o Jakšićevim poharanim dvorima s Muratovom varijantom iste pjesme mogu se primijeniti i na Muratovu pjesmu *Odgoj i vojevanje u Papuč-planini Zmaj Ognjenog Vuka, sina slijepog Grgura* (broj 5) koja je u biti razrađena Vukova pjesma *Đurđeva Jerina* (Vuk II, br. 79). Prema Andrićevim riječima ta Vukova pjesma sa svojih 45 stihova »nije ništa drugo nego slabi uvod u sjajnu i opsežnu pjesmu Muratovu od 720 stihova« (1909. 114). Razgovor Jerine s unukom u Vukovoj varijanti i njezina odluka da svoju kćerku i protiv unukina savjeta uda za turskoga cara prikazan je u Murata u prvih 46 stihova. A ono što se zbiva u tri posljednja stiha u Vuka, čini u Murata, kao što Andrić kaže, »glavni sadržaj pjesme« i opširno je obrađeno s prizorima poroda i vojevanja Zmaja Ognjenoga Vuka, sina oslijepjenoga Grgura:

Kako reče, onako se steče:
dade kćerku za Otmanovića,
i s njom dade zemlju i gradove, (...).

Nakon kćerine udaje u Muratovoj pjesmi gospođa Jerina šalje dva sina, Grgura i Nika, u pohode sestri. Ovaj je detalj stvarni narodni običaj koji je potaknuo razvoj velikoga broja epsko–lirskih pjesama i predstavlja polaznu točku za pjesme tipa *Braća i sestra*. U Muratovoj pjesmi motiv osljepljivanja braće više podsjeća na pjesmu o nevjernoj sestri kao u Vukovoj pjesmi *Opet Ljutica Bogdan i sestra mu* (Vuk I, br. 723 i 724). U toj pjesmi brat odlazi u pohode udatoj sestri. Ona ga u muževoj odsutnosti naizgled lijepo dočeka, ali ga prijevarom zarobi i preda svome mužu da ga kazni, obično smrću. U Muratovoj pak pjesmi car protiv svoje volje sudjeluje u ženinu stravičnom planu da svoju braću oslijepi.

Jedan drugi motiv, koji susrećemo i u pjesmama s drugačijom tematikom, u Muratovoj je pjesmi obrađen izrazito realistički: prizor sa slijepim Grgurom i njegovom ženom Marom svojom se lirskom osjećajnošću ističe u toj pjesmi i može se usporediti s lirskim scenama drugoga dijela pjesme o ženidbi Maksima Crnojevića, kazivača Pavla Murata. Saznavši za Jerinine zle namjere prema njezinu novorođenom sinu, Mare dotrči svome slijepom mužu neutješno plačući kraj njega. Osjetivši njezine suze, on je pita zbog čega je žalosna ne sluteći pravoga razloga njezinoj tuzi:

Kad je Mare b'jeli na dvor došla,
 Grguru je stala nakon glave;
 cmili Mare i suze prol'jeva,
 suza joj se jedna otrgnula,
 Grguru je na lišce padnula,
 poprli ga kako iskra ognja,
 al' je Grgur Mari govorio:
 »L'jepa Mare, draga ljubi moja!
 Što me vrelom ti vodom pol'jevaš?
 Ali sam ti jadan omrznuo
 đe ne vidim b'jelo lišce tvoje?
 Ti si znala, Mare ljubi moja,
 kad si bila u gospođe majke
 da me care proklet osl'jepio
 da ne vidim b'jelo lišce tvoje.«
 Govori mu vjenčana ljubovca:
 »O Grgure, dragi gospodare!
 Ja te vrelom vodom ne pol'jevam
 nego suzam' iz obraza moga.

Ja ne žalim, dragi gospodare,
 što ne vidiš b'jelo lišce moje;
 ja sam znala, dragi gospodare,
 kad sam bila u gospođe majke,
 da te care proklet osl'jepio
 da ne vidiš b'jelo lišce moje;
 neg' ja cmilim er me je nevolja.«

Ovaj se motiv javlja u mnogim pjesmama. Obično se ženine suze slijevaju na lice uspavana junaka budeći ga. Najčešće junak misli da ga žena polijeva vreloom vodom i tek kasnije shvati da zbog nečega tuguje. Ova je tipična epska situacija u Muratovoj pjesmi prikazana osobito dojmljivo jer je vezana uz Grgurovu sljepoću.

Još je mnogo realističnih detalja Muratove pjesme koje bismo mogli navesti. Grgurov sin Zmaj Ognjeni Vuk odrasta u dvoru budimskoga kralja i vodi kraljevu vojsku u boj protiv Turaka. S njim ide kukavički sin Pavlimir, koji već kao lik predstavlja specifičnost Muratove inačice. Njegov je kukavičluk jasno prikazan — udaljava se sve više od bojišta i

stane sjeći turske mrtve glave,
 kak' da ih je živ'jeh os'jecao.

Nakon bitke ban pred kraljem kleveće Vuka koji se mora vratiti kraljevu dvoru radi opravdanja. Prizor na dvoru budimskoga kralja također je zanimljiv i dijelom podsjeća na poznati Homerov motiv o dugo odsutnu mužu koji se po povratku obračunava s proscima svoje žene. U Muratovoj pjesmi Vuk doduše mora dokazati samo svoju nevinost pred kraljem, ali način na koji dolazi na dvor nenajavljen i neprikladno dočekan da bi potom dobio mjesto u redovima nižih kraljevskih dvorjana, kao i sljedeća scena u kojoj zarobljeni paša prepozna među junacima onoga koji je stvarno dobio bitku podsjeća na prizore iz pisane književnosti. Zadnji dio pjesme o Vukovu vojevanju ima varijantu u staroj Bogišićevoj zbirci pa je možda naknadno dodan siže u ove pjesme.

Od svih je varijanata te pjesme Muratovoj najbliža pjesma *Šetala se gospođa Jerina* iz Stepanovljeve šipanske zbirke (IEF rkp 224 N, br. 209) koju je kazivala nadarena kazivačica Made Alabaš. Te dvije zbirke dijele čak 72 godine. Spomenute inačice iz zbirke Matice hrvatske nisu potpune pjesme kao što su one u

Muratovoj i Stepanovljevoj, a dvije među njima završavaju osljepljivanjem braće. Vodopićeva varijanta *Pjesma o Zendil udovici* (broj 14) odstupa u mnogim detaljima od Muratove pjesme i nema dubljeg realizma šipanskih varijanata premda je epski vrlo proširena. Zanimljiv je detalj na kraju Vodopićeve pjesme kojim se opisuje izvršenje osvete nad Jerinom — to je epski motiv koji je dosta rasprostranjen i u drugim pjesmama — i zemlja i more izbacuju njezino mrtvo tijelo. Dirljivoga prizora plača, međutim, uopće nema.

Muratova pjesma *Nevjesta Miloš Čobanina* (broj 9) kao i druga inačica iste kazivačice Kate Murat u Palunkovoj zbirci (br. 177) predstavljaju tipično šipansko mijenjanje teme poznate Vukove pjesme. Vukove dvije varijante pjesme *Dioba Jakšića* (Vuk II, br. 97 i 98) obrađuju isti motiv svađe između dva brata prilikom diobe imanja kao i Muratova inačica. U Murata cijela pjesma ima intimni, lokalni karakter ne samo zbog toga što junaci nisu poznati srpski velikaši Jakšići nego čobanin Miloš i njegov brat Ivan i što pjesma sadrži dosta detalja preuzetih iz života lokalnoga ambijenta, nego i zbog toga što je naglašen uži obiteljski okvir pjesme. S tim u vezi likovi Muratove varijante — dva brata i njihove žene — dublje su i realističnije razrađeni, što je također obilježje šipanskih pjesama. Kate Murat vrlo spretno i profinjeno otkriva motivaciju za ubojstvo djevera zasnovanu na pohlepnosti. Prijetnja Ivanove žene, upućena mužu u Muratovoj pjesmi da mu neće dati mira dok ne smakne brata, zvuči realističnije i dramatičnije od strašne prijetnje u Vukovoj drugoj pjesmi (broj 98):

»Čuješ li me, dragi gospodaru,
odijeli Mitra, brata svoga,
al' će ti se zamaknuti ljuba
o konopcu u tvoje dvorove!«

U Murata se Miloš ističe smirenošću i dobrotom, dok Ivan djeluje bespomoćno i mlitavo. I Miloševa žena, koja se uopće ne spominje u Vukovim pjesmama, u Muratovoj je istinski zabrinuta za svoga muža.

Muratove pjesme, dakle, ma koliko puta obrađivale teme koje su poznate i iz Vukovih pjesama, ocrtavaju svoj lokalni karakter. Bitni detalji sadržaja nisu promijenjeni, ali oblik šipanske pjesme pokazuje specifičnost odstupajući od izrazitog junačkoga tipa

epske pjesme, pokazujući novelistička obilježja i smještanje događanja radnje u obiteljski krug.

* * *

Usporedba prikazanih zbirki upućuje na čitatelje koji utječu na sastav jedne zbirke narodnih pjesama. Prije svega vidi se da pjesnička dominantna jednog geografskog područja u velikoj mjeri određuje vrste i stilove pjesama. Izbor i obrada tema kao i detalji sadržaja ukazuju na subjektivnu ulogu kazivača i skupljača u sastavljanju zbirki. Osim toga utjecaji iz drugih krajeva, utjecaji umjetničke književnosti ili osobite povijesne okolnosti jednoga područja također utiskuju zbirci svoja obilježja.

Muratovu zbirku prije svega određuje prijelaznost forme — osnovna je značajka te zbirke pretapanje žanrova i gubljenje granica između pojedinih tipova pjesama. Druga joj je bitna značajka to što su gotovo sve pjesme kazivale žene. Treće, pjesme Muratove zbirke ukazuju na osobitost dalmatinskog, odnosno točnije južnodalmatinskog kraja.

Sastav Muratove zbirke, kao i drugih zbirki južnodalmatinskoga područja, pokazuje da je epska dominantna u njoj najjača, premda se mogu osjetiti i utjecaji lirске dominante iz susjednih sjevernih područja. Pojedine pjesme Muratove zbirke teže lirskim odnosno epsko–lirskim oblicima, pogotovo baladama. To se naročito ističe u usporedbi s pjesmama iz zbornika Vuka Karadžića (uglavnom s dinarskoga područja). U drugom dijelu Muratove junačke epske pjesme o ženidbi Maksima Crnojevića (broj 43) uočljiva je čak izrazito lirska, tragično baladična atmosfera. Slične elemente nalazimo i u junačkoj epskoj pjesmi *Odgoj i vojevanje Zmaj Ognjenog Vuka* (broj 5).

Nekoliko pjesama iz prvoga dijela Muratove zbirke moguće je odrediti kao balade, i to balade duljega narativnog tipa, iako su te pjesme još uvijek pod utjecajem epike. U njima su zastupljeni poznati motivi europskih balada, premda ponekad u drugačijem obliku. Najbolji primjer balade u Muratovoj zbirki *Nakić Grgur i sestra mu* (broj 1) ima vrlo blisku inačicu u Glavićevoj zbirki (sv. I, br. 1) Delorko je tu pjesmu uvrstio u epske pjesme o senjskim uskocima u knjizi *Narodne epske pjesme* u seriji »Pet stoljeća hrvatske književnosti« (broj 20). Razlika je među tim inačicama malena — premda se epska dominantna više osjeća u Glavićevoj varijanti, pjesma je još uvijek prožeta baladičnim tonom, a sadrži i isti motiv obilježavanja puta krvlju. Uz to, motiv je obrađen na

jednak način. Muratova je varijanta, doduše, sažetija i napetija, a izostavljeni su i neki nepotrebni opisni detalji Glavićeve varijante. U baladama se rjeđe spominju osobna imena i mjesta, pa u Murata nije poznat cilj senjske čete, dok nas u Glavića drugi stih točno obavještava da Grgur Senjanin (a ne Grgur Nakić) odlazi »s vojskom svojom na Kosovo bojno«. U Glavićevoj varijanti nalazimo i epsko ponavljanje — Grgurovoj se sestri u snu javlja vizija ranjenoga brata. Kako se njezin san ostvaruje, tako se ponavljaju isti stihovi:

Jošter nije ni do gore došo,
puknu puška grane iz jelove
Grguru se u njedra sasula,
ljute su ga dopadnule rane.

U Murata su detalji izostavljeni, svedeni svega na dva stiha:

Kad su došli gore u zelene,
Grgura su rane dopadnule.

Od časa kada Grgura ranjavaju do onoga kad sestra sazna za događaj, u Glavićevoj je varijanti dodano tridesetak stihova u kojima se opisuje kako Grgurova družina protiv njegove volje vodi njegova konja natrag u Senj. Iako senjski ratnici razuvjeravaju sestru da joj je brat ostao ranjen u planini, Marga odlazi da pomogne svome bratu. U Murata je to svedeno na svega tri stiha, tako da cijeli prizor glasi ovako:

Kad su došli gore u zelene,
Grgura su rane dopadnule.
To Grguru sestra obaznala,
Pođe jedna u goru zelenu
da Grguru ljute rane vida.

U Matičinu je zborniku (V, br. 196) Glavićeva varijanta svrstana među balade.

Među prijelaznim pjesmama Muratove zbirke s temom ženidbe baladični motiv o preranoj nevjestinoj smrti nalazimo u pjesmi *Ženidba Senjanina Iva* (broj 36) i u pjesmama broj 38, 42 i 55. U tim pjesmama prevladava epska dominantna unatoč baladičnom motivu pa tragičnost često nije provedena do kraja. Spomenuta je pjesma o ženidbi Ive Senjanina po tragičnom ugodaju najbliža čistoj baladi. Uz to njezin sadržaj napominje teme dviju balada

koje su poznate u brojnim varijantama — balade o Omeru i Merimi (na primjer Vuk I, br. 343) i poznate balade *Hasanaginice* (Vuk III, br. 81). U prvoj Omerova majka nasilno ženi svoga sina, a on već prve bračne noći umire od tuge za Merimom. U Muratovoj djevojku Maru udaju za Iva Senjanina kojega ne voli, jer njezin dragi Niko od Zagorja boluje od neizlječive bolesti. Marini svatovi prolaze pokraj Nikine kuće i ona, vidjevši ga mrtva, umire od tuge. Tako i u baladi o Omeru i Merimi povorka mrtvog Omera prolazi ispred Merimine kuće te ona, vidjevši Omera mrtva, također umire. U *Asanginici* je motiv nešto drugačiji — brat nesretne otjerane Asan-agine žene nasilno ponovo udaje sestru. Njezini svatovi prolaze kraj agina dvora i ona umire od tuge za djecom.

Motiv o nevjestinoj smrti nalazi se u drugom obliku i u spomenutoj Muratovoj pjesmi *Ženidba Čengiđ Asanage* (broj 38) u kojoj nevjesta strada od zlobne strine. U pjesmi *Vjerenica cara od Stambola na silu* (broj 42) brat prijevarom daje sestru tursko-me caru za ženu, a ona umire prije nego što stigne u Stambol. Motiv u pjesmi *Vjerenica kralja budimskoga* (broj 55) nešto je izmijenjen — kraljeva je vjerenica nevjerna pa je on nemilosrdno kažnjava da bi se poslije pokajao zbog svoje naglosti.

Motiv sna i njegova tumačenja također se često javlja u baladama pa ga tri puta nalazimo u Muratovoj zbirci. U baladi *Huda sreća Iva Senjanina* (broj 10) senjska djevojka sanja da Senj gori, a Ivo Senjanin joj tumači san kao predznak propasti senjske vojske. U baladi *Ljubi Hrnjičića* (broj 22) ženin san najavljuje Hrnjičićevu smrt. Motiv sna javlja se i u prijelaznoj pjesmi s temom ženidbe *Ženidba Suplikara pa oca mu Romana* (broj 37). Tu se snom Romanove žene najavljuje smrt sina Suplikara.

U Muratovoj zbirci nalazimo i primjere prijelaznosti u drugom smjeru — u utjecaju epske dominante na lirске, odnosno epsko-lirске oblike. Pjesma *Svjet kapetanovičin svojijem drugaricam* (broj 28) takav je prijelazni stupanj. Muratova je varijanta duga epsko-lirska narativna pjesma koja inače češće ima lirski oblik. Varijanta Kate Murat pokazuje jak utjecaj epike, pa ju je Murat uvrstio čak u prvi dio zbirke među epske pjesme. Usporedbom Katine varijante s drugim tekstovima može se ilustrirati kako teme u narodnom pjesništvu mogu prelaziti iz jedne vrste u drugu. U Delorkovoj zbirci iz Dubrovačkog primorja (IEF rkp 421) jedna kratka lirska pjesma od dvanaest stihova o istoj temi sadrži samo djevojin savjet prijateljicama:

»Moje druge, ne budite lude,
ne gledajte na junake mudre:
junaci su vjera i nevjera,
dokle ljube, dotle vjeru daju,
kad ne ljube, ondar vas se kane.«

U istoj se zbirci nalazi i balada *Vezak vezla Mare Ivanova* (broj 142) s istom tematikom. U tu pjesmu ulazi i motiv o oboljelu junaku kojega ostavljena djevojka teško proklinje kad traži oprostjenje:

»Poslat ću ti zmiju šarovitu,
da t' ujede, da ti gore bude.
Ti si znao, mladi Alin-bego,
da sam cura sirota djevojka,
da ja nemam ni oca ni majke,
niti imam brata ni sestrice,
da su teške kletve djevojačke,
kad uzdahnu, sva se zemja trese,
kad im suza na zemjicu pane,
šest metara u dubinu spade.«

Varijanta Kate Murat predstavlja skladno sastavljenu kombinaciju tih motiva. Motiv o bolesti junaka razvija se pa podsjeća na motiv o velikom grešniku poznatom iz epske pjesme i legendi ovoga kraja. Junak traži od ostavljene djevojke da mu vrati darove. Kapetanica ga proklinje:

»Koliko je na mahrami grana,
onoliko na tvom srcu rana!
Na mahrami koliko je veza,
onoliko ti bolo'o ljeta!
I ona je u sanduku momu;
jabuka je moja uvenula,
onako ti srce uvenulo
kak' i ona uvehla jabuka!«

Junak Katine pjesme je Ivo Karlović, inače poznat u narodnim pjesmama kao veliki zavodnik i varalica (Ivo Senjanin ponekad potiskuje Karlovića, kao što to biva u Delorkovoj baladi). On se od njezine kletve razboli, pa ne može ni umrijeti ni preživjeti. Traži oprostjenje da bi se mogao »s dušom razdijeliti« kao i u navedenoj baladi. Kapetanica se ipak smiluje i oprostí junaku, pa

i on umire. Taj motiv djelomično susrećemo i u Muratovoj pjesmi, no u njoj nema grešnikova monologa kojim priznaje svoje grijeh. Čest i najteži grijeh u tom je tipu pjesme odvratanje prosaca od djevojke. U takvim pjesmama eksplicitno ili implicitno junaka stiže djevojčina kletva koja mu ne dopušta ni umrijeti ni ozdraviti. U Muratovoj je pjesmi slično, samo što grešnik sâm ostavlja djevojku. Poznato je da u svim pjesmama o velikom grešniku, njegovoj ispovijesti prethode mračne slike njegovih muka. Tako se i u Muratovoj pjesmi javlja stravičan opis Ivine bolesti:

Od kosti mu meso otpadalo,
a kroz rane trava pronicala,
kroz oči mu muhe ulećale,
teške Ivu muke zadavale.

Pjesničko umijeće Kate Murat potvrđeno je kompozicijom te pjesme koja sadrži tri sloja — kapetanica najprije upozorava svoje prijateljice, druge na nevjeru junaka a zatim nastavlja monolog opisom o tome kako se njoj dogodilo da je junak ostavi. Na kraju kazivačica, koja nam je na početku pjesme predstavila kapeticu kako veze sa svojim drugama, povezuje cijeli sadržaj svojim komentarom:

Tako bilo svakomu junaku
što devojci o nevjeri radi.

Ta pjesma pokazuje kako dobra kazivačica može obraditi jednu malu jezgru dodajući druge motive i druge tematske blokove.

Nekoliko ćemo primjera lirskih ili epsko–lirskih pjesama koje u Murata imaju epska obilježja, naći u zborniku *Matice hrvatske*. Mogla bi se spomenuti i balada *Smrt bolnoga Ivana* (*Hrvatske narodne pjesme V*, br. 81) i *Dvoje nesuđenih* (*Hrvatske narodne pjesme V*, br. 170). Isti je motiv u Muratovoj varijanti, u već prikazanoj prijelaznoj pjesmi *Ženidba Ive Senjanina* (broj 36) očito podlegao utjecaju epske dominante, premda je pjesma zadržala baladičan ton. Tako je i s pjesmom *Pogubljena zlobna jendijica* (*Hrvatske narodne pjesme X*, br. 74) koju Andrić uvrštava među »haremske pričalice«, u usporedbi s Muratovom prijelaznom pjesmom *Ženidba Čengić Asanage* (broj 38). Isto je tako i s pjesmom *Bjelogrla Ane* (*Hrvatske narodne pjesme V*, br.

218) u usporedbi s Muratovom epskom pjesmom *Dijete Nenad* (broj 24).

Posljednji navedeni primjer možemo povezati s procesom prelaženja tema među vrstama usmene književnosti — u ovom je to slučaju prijelaz od bajke preko pjesme–bajke do epske junačke pjesme. Pjesma *Bjelogrla Ane* i Muratova pjesma *Dijete Nenad* obrađuju temu nevjerne majke ili sestre. Tema je bliska širom svijeta raširenoj bajci (tip 590 u Aarne–Thomsonovu katalogu). I hrvatska i srpska usmena tradicija bilježi taj tip bajke. Maja Bošković–Stulli (1975., 99) smatra da je na prenošenje bajke u epsku formu utjecala epsko–lirska pjesma tipa spomenute pjesme *Bjelogrla Ane*.¹ Osnovni sadržaj pjesme toga tipa u mnogome se poklapa s osnovnom pripovjedačkom shemom u bajci, pa se može zaključiti da je taj rasprostranjeni tip epsko–lirskih pjesama o nevjernoj majci mogao dati poticaja stihovanoj epskoj interpretaciji bajke, tim prije što je i sâm na granici epskog i lirskog načina kazivanja.

Muratova pjesma predstavlja, kao što tvrdi Andrić u svome predgovoru petoj knjizi Matičina zbornika, epizaciju epsko–lirske pjesme tipa *Bjelogrla Ane*. Premda obrađuje temu koja je bliska bajci, nije mogla nastati od pjesme–bajke, to jest junačkom epizacijom pjesme–bajke, jer usporedba s Glavićevom pjesmom *Carević Jovan i majka mu* (IEF rkp 201, sv. IV, br. 135) i s Vukovom pjesmom *Jovan i divski starješina* (II, br. 7), da spomenemo samo dvije poznate varijante te pjesme–bajke, pokazuje da je Muratova pjesma potpuno lišena čudesnih i nadrealnih elemenata bajke. Da je kazivačica Kate Murat vjerojatno ipak stvorila ovu epsku pjesmu donekle pod utjecajem pjesme–bajke pokazuju neke nedosljednosti pjesme u usporedbi s epsko–lirskom varijantom Matičina zbornika. Želeći se riješiti sina, majka ga ne šalje po vodu, gdje bi ga njezin ljubavnik na izvoru dočekaao i pogubio, nego ga triput šalje na nekoliko zadataka (realističan siže bez elemenata pustolovine). Motivacija za te zadatke u Muratovoj pjesmi, čime više nisu u sklopu pjesme–bajke, nekako je zaborav-

¹ Prema N. Milošević–Đorđević (1971., 31–50) koja je detaljno analizirala spomenutu bajku, definirana je kao bajka čvrste strukture »o nevjernoj majci ili sestri koja ra di o glavi svome sinu ili bratu, pošto je na to nagovori njen ljubavnik, div, đavo, harambaša«, k oja se pojavljuje »u nizu varijanata koje svoju ustaljenu shemu samo popunjavaju razn ovrnim elementima jedne društvene, etničke ili nacionalne sredine«.

ljena jer će ljubavnik pogubiti junaka tek nakon njegova povratka. Prema tome, mogao je to učiniti i bez junakova odlaska. Prvi put majka šalje sina u lov, drugi put da pogleda ovce u toru, a treći put da spremi objed. Tek treći put ljubavnik skupi hrabrost i opali iz puške, ali ni tada ne pogodi junaka, već ga ovaj premlati, a potom se osvećuje svojoj majci. Majčin bijeg u pećinu također podsjeća na pjesmu–bajku u kojoj je pećina prebivalište diva.

Pjesma broj 35 *Čovjek zmaj* jedina je prava pjesma–bajka Muratove zbirke, ali i u njoj se osjeća tendencija prema junačkoj epizaciji. I tu su pjesmu–bajku detaljno obradile N. Milošević–Đorđević (1971., 76–111) i M. Bošković–Stulli (1975., 106–110). Obje autorice ukazuju na lirsku pjesmu o *risi ribi* s motivom o čudesnom začecu od ribe koja služi kao uvod u pjesmu–bajku. Najčešće, meso ili juha od čudnovate ribe učini da kraljica nerotkinja rodi sina–zmiju zbog pogrešne upotrebe ribe, dok druga žena, obično sluškinja, zaista rodi sina. Kao i u prethodnom primjeru, po riječima Maje Bošković–Stulli, može se pretpostaviti da je na prijelaz bajke o zmiji mladoženji u epsku stihovanu formu »možda utjecala i okolnost što je čudesni motiv o rođenju zmije mjesto djeteta bio već otprije poznat u pjesmama tipa *Risa riba*.«

M. Bošković–Stulli ukazuje i na sljedeće: »čudesna, nadnaravna podloga ove bajke tako je dominantna da se znatno sačuvala i u epskoj formi«. U ovom slučaju ne nalazimo takvo jasno odstupanje od fantastičnih elemenata bajke kao što je to slučaj u nekim varijantama pjesme–bajke o nevjernoj ženi. Milošević–Đorđević (1971., 88) napominje da je ambijent samo prividno fantastičan i da ipak nosi sva obilježja ovozemaljskih strahova i nadanja. To varira od varijante do varijante ove pjesme–bajke — neke su zadržale više fantastičnih elemenata dok druge, kao što je slučaj s Muratovom varijantom, ipak teže stvarnijim i realističnijim situacijama.

U epskoj formi općenito avanturistički pothvat bajke prelazi u junački epski podvig te nastaje epska pjesma o junačkoj ženidbi zmije. Neke okolnosti u pjesmi–bajci opširnije su obrazložene zbog težnje da se objasne čudnovate pojave bajke — način rođenja zmije, prošnja, prilikom koje se jasno osjeća nevolja prosca–zmije kao u Muratovoj varijanti u kojoj kraljica usklikuje:

»Ljuti zmaje, moj jadan porode!
Koja će te uzeti đevojka?!«;

Uz to se postavljaju uvjeti kojih u bajci često nema, ali kojima se u epskoj pjesmi odlaže apsurdni čin ženidbe zmiје i djevojke. Ti su nemogući zadaci ipak u duhu bajke premda su u nekim varijantama za nijansu konkretniji, prihvatljiviji no u drugim. U Glavićevoj varijanti (sv. III, br. 86) Mletkinja traži od zmiје:

»od Budima do Mletaka grada
sve puteve zlatom pozlatiti,
krajem puta cvijeće posaditi,
svakog cvijeta od ovoga svijeta«.

Zadnji stih već prelazi granice shvatljive realnosti. Varijantu o Ljubidragu (broj 33) kazivao je isti Glavićev kazivač Agazzi, pa se one ne razlikuju mnogo osim u pojedinim detaljima. Dio pjesme kada zmiја treba odvesti svatove dosta je rastegnut u Murata jer kraljica triput odlazi u Mletke, svaki put izvršivši prema uputama sina–zmiје jedan zadatak — prvi da sagradi put od Mletaka do Budima, drugi (kao u Glavića) da put »kadrma zlatom«, a treći da posadi naranče s obje strane puta. Ovi zadaci ipak imaju nešto realniju osnovu.

Izvršenje zadataka opširno je prikazano u Murata, ali su prosidba i ženidba kraće nego u drugim inačicama zbog povezanosti s bajkom. Obično se pojavljuju tri kćeri mletačkoga dužda i jedna po jedna budu isprošene, ali samo najmlađa pristane na udaju. Ta je epizoda u Murata skraćena, ali ipak ostaje veza s bajkom jer zmiја odmah na početku šalje majku u prošnju najmlađe duždeve kćeri. Pohod svatova po djevojku također je u Murata sveden na nekoliko stihova, dok u Glavićevoj varijanti imamo čudan prizor zmijina odlaska koja »se svije konju u sedlašce« i dočeka mladenku u Mlecima, kada sestre pobjegnu, ostavivši najmlađu da pričekava mladoženju.

Svojim tragičnim završetkom većina epskih pjesama odstupa od duha bajke, pa tako i Muratova varijanta. Tragična smrt zmiје pretvorene u junaka najistaknutije je odstupanje epske pjesme od bajke. Zanimljiva je u tom smislu novija varijanta koju je zapisao Štepan Stepanov (IEF rkp 331, sv. III, br. 329), također sa Šipana, koja znatno odstupa od ranijih inačica u toj i u drugoj kontaminaciji osnovnoga sadržaja. Osim osnovnih motiva vezanih uz rođenje zmiје i uz zmiју–mladoženju, ta je varijanta lišena mnogih elemenata bajke, odnosno pjesme–bajke u svojem najčešćem obliku. Početni dio o začecu ribe otpada isto kao i postav-

ljanje nemogućih zadataka. Na kraju djevojka pođe spavati sa zmijom i otkrije krasnoga junaka koji je upozori da ne smije nikome o tome pričati. Kad je ljudi pitaju zašto se nije udala za junaka, djevojka više »ne može srcu odoljeti«. Zmija je kazni time što ode u planine govoreći da će djevojka roditi dijete:

»Al ga ne ćeš moći poroditi,
dok ne rečeš ove dvije riječi:
’Đe si, zmijo, đe si, gospodare?!«

Djevojka se pri porođaju sjeti da mora zvati zmiju, ali je ona opet ostavi na dvadeset godina da bi se konačno vratila kao lijep mladić. Ovo sretno rješenje rjeđe je u pjesmi–bajci premda izravno podsjeća na prvobitni oblik bajke.

U Muratovoj zbirci postoji težnja, koja osobito dolazi do izražaja uspoređi li se tu zbirku s pjesmama u zborniku Vuka Karadžića, prema odstupanju od junačke povijesne tematike i prelaženju na pretežno novelističke i obiteljske teme. Možda bi se tu težnju moglo pripisati arhaičnom fundusu pjesama na južno–dalmatinskom području na kojem se sačuvala arhaična periferna tradicija, drugačija od novijih povijesnih obilježja dinarske zone. Zanimljivo je da se slično odstupanje od dinarske epike vidi i u staroj Bogišićevoj zbirci. To je vjerojatno povezano s geografskim položajem i povijesnim okolnostima južnodalmatinskoga područja.

Južnodalmatinsko je područje zbog važnog i dominantnog grada–države Dubrovnika bilo otvorenije raznim utjecajima nego drugi dijelovi Dalmacije. Dakako, velik je broj pjesama i motiva donesen iz dinarskoga zaleđa, što pokazuje usporedba s Vukovim zbornikom. Razvijene trgovačke veze i vješti diplomatski odnosi Dubrovačke Republike osigurali su čak i kontakte s gradovima i zemljama tako udaljenim kao što su London i Aleksandrija, Španjolska i Sirija. Kulturni utjecaji izvana ne mogu nas, dakle, začuditi. Literarni utjecaj vršila je na prvom mjestu Italija, pogotovo u renesansnom razdoblju. Time se može objasniti prodiranje motiva talijanskih renesansnih novela, posebice bokačovskih, čak i na područje usmene tradicije. U Muratovoj smo pjesmi broj 11 primijetili motiv koji izravno podsjeća na Danteovu epizodu o knezu Ugolinu. Delorko u uvodu svoje tiskane zbirke *Ljuba Ivanova* napominje da je popriličan broj sadržaja u usmenoj

poeziji došao u Dalmaciju sa Zapada, a to ne znači samo iz Italije, nego preko nje i iz Francuske i Španjolske.

S druge strane, uočljiv je utjecaj Levanta koji se zbog pomorskih veza i održavanja dobrih odnosa s Carigradom snažno osjećao na tom području pogotovo u narodnoj poeziji. Taj je utjecaj vidljiv u značenju orijentalnih priča kao što su *Tisuću i jedna noć*. Ne treba zaboraviti da su nemali broj pjesama o muslimanskim junacima donijeli u Dalmaciju i iseljenici iz Bosne i Hercegovine, odnosno da su preuzete u različitim prigodama za izravne kontakte. U pjesmama s muslimanskom tematikom u Dalmaciji junaci su prikazani, kao što Delorko kaže, »bez ikakve vjerske pristranosti, objektivno, pa i s iskrenim simpatijama ako je pravo na njihovoj strani« (Delorko, Ljuba Ivanova). Takve pjesme osobito su dobro zastupljene u Muratovoj zbirci među pjesmama s temom ženidbe, dok se motivi iz orijentalnih priča osjećaju i u zamršenim radnjama novelističkih pjesama.

U Muratovoj su zbirci zastupljene novelističke teme prijevarne otmice i prerušavanja djevojaka u muškarce, koje se pojavljuju u raznim oblicima. Te su teme poznate i iz drugih zbirki ne samo iz Dalmacije, iako su varijante s toga područja brojnije. Kao što smo vidjeli, iste osnovne teme nalaze se, na primjer, u Vukovu zborniku, ali na dalmatinskom području poprimaju izrazito novelistička obilježja.

Uz Muratovu pjesmu *Margita kći kralja budimskoga* (broj 8), čini se, nema nijedne varijante čak ni u ostalim šipanskim zbirka-ma, pa možda predstavlja samostalnu kompoziciju Kate Murat. Početni motiv o rođenju kćerke kojoj se otac ne veseli nalazimo i u drugim pjesmama, isto kao i motiv o predavanju odgovornosti za odgoj djeteta drugima, što nalazimo i u Muratovoj pjesmi o odgoju i vojevanju *Zmaj Ognjenog Vuka* (broj 5). Tome je dodan motiv o prerušavanju djevojke u mladića, u ovom slučaju sa svrhom iskušavanja i mirenja roditelja. Elementi pjesme su poznati, no njihova je obrada izvorna a takvi su i detalji sadržaja. Realizam, koji je samo žena mogla unijeti u pjesmu, vidi se u prizoru u kojem budimska kraljica šalje kćer svojoj majci da je odgoji — ta starija žena nema mlijeka kojim bi hranila dijete pa ga šalje drugoj kćeri koja je upravo rodila sina, te djecu odgaja zajedno. Druga kći kao lik nije značajna za fabulu, ali pridonosi realizmu i novelističkom proširivanju sadržaja.

Druga Muratova novelistička pjesma *Povraćena čast* (broj 30) postoji u novijoj varijanti u zbirci Maje Bošković–Stulli (IEF rkp

394, br. 13) iz Konavala. Slovenski folklorist Milko Matičetov skreće pozornost na ovu pjesmu u članku *Zbornika etnografskog muzeja u Beogradu 1901.–1951.*, u kojem navodi varijantu koju je sâm zapisao u Gornjoj Župi kraj Dubrovnika 1944. godine. Pjesma je očito bila poznata na dubrovačkom području, no da li je ona karakteristična samo za to područje, ostaje za sada neriješeno. Moglo bi se tvrditi, s obzirom na vremenski razmak između starije Katine varijante i onih koje su zapisali Matičetov i Bošković–Stulli, da su novije inačice nastale pod utjecajem tiskanoga teksta Muratove pjesme u zbirci Matice hrvatske (VI, br. 52) koji je tiskan već 1914. godine. Matičetov sumnja u ovu mogućnost iz dva razloga — Matičetovljev kazivač Mato Miloslavić tvrdio je da je tu pjesmu naučio od Antuna Keleza s kojim je služio u vojsci za vrijeme Prvog svjetskog rata kraj Cavtata. Osim toga, tiskana inačica nije mogla stići u Dalmaciju mnogo prije 1915. godine, a u to je vrijeme Kelez već bio mobiliziran i nije imao prilike za učenje pjesama iz knjiga. Matičetov zaključuje da je pjesma morala pripadati južnodalmatinskoj usmenoj tradiciji i da je živjela u toj tradiciji barem do datuma zapisivanja.

Varijanta Kate Murat nadmašuje obje ne samo dužinom nego i cjelovitošću i kompozicijom. Njezina pjesma dosiže 280 stihova prema 162 stiha Matičetovljeve pjevane inačice. On je od Mate Miloslavića zapisao dvije verzije te pjesme — recitiranu i pjevanu verziju. Druga je neosporno bolja. Usporedba dviju inačica vrlo je zanimljiva sama po sebi. Varijanta u zbirci Bošković–Stulli vremenski je najsuvremenija i ujedno najkraća, pa djeluje fragmentarno u usporedbi s objema. Matičetov ukazuje na to da se Kate koristila epskim ponavljanjem i obiljem detalja. U njezinim pjesmama obično nalazimo realistične pojedinosti kakvih nema u drugim varijantama. Starac Tade, na primjer, moli fratarskoga gvardijana da mu primi »sina«:

»da se ne bi d'jete poskitalo,
da me ne bi mrtva proklinjalo«.

Prizor u kojem budimska kraljica nastoji namamiti mladog fratra k sebi ima u Matičetovljevoj varijanti oko 25 stihova, dok u Murata dosiže pedesetak stihova. Završetak s epskim opisom mučenja djevojke prerusene u fratra različit je u sve tri varijante. U Muratovoj pjesmi fratra Matu uzidaju do pasa u gradsku zidinu (zamjena djevojčina imena Mare muškim oblikom Mate zani-

mljiv je detalj u Muratovoj varijanti). Tu mu svaki može dati »zamlatnicu«. Našavši ga jednog jutra mrtva, svlače ga da bi mu bacili tijelo gorskim zvijerima, pa otkriju da je »ženska glava«. U Matičetovljevoj varijanti iz Župe, Matu odvedu u planinu i tamo ispeku. Kada otkriju da je fratar Mate djevojka, kažnjavaju budimsku kraljicu onako kako je kažnjen Mate u Muratovoj varijanti. U Murata, međutim, kraljica biva u svega nekoliko stihova uklonjena iz pjesme:

Uhitili budimsku kraljicu,
objese je o vrata od grada
za nježinu veliku sramotu,
za poštenje Marije djevojke
đeno gleda malo i veliko.

Varijanta u zbirci Bošković–Stulli, iako u mnogome nepotpuna, ima neobičan završetak kojim odstupa od već spomenutih inačica. Fratри pokapaju mrtvu djevojku i

tu se sama crkva sagradila.
Ko je do nje bolan dolazio,
svak je od nje zdravo odlazio.

Razboli se budimska kraljica i zatraži čudesno liječenje u crkvi.
Ali:

što se ona bliže primicala,
to se crkva daje odmicala.
Iz crkve jom nešto progovara:
»Ne prosto ti, budimska kraljice«.

Ona moli svoga gospodara da je muče misleći da će se time spasiti. Konji je rastrgaju, ali:

đe je njez'na rusa glava pala,
tu je raslo trnje i kamenje,
đe je ona sama sobom pala,
tu se jezder voda otvorila.

Iz ovih se citata vidi da je čak i najkasnija varijanta zadržala dosta elemenata arhaičnoga narječja. Matičetovljeva varijanta iz 1944. godine također obiluje dijalektalnim oblicima. U tekstu često nalazimo $j < lj$ (jubovca, juba, krajica), čakavski dativ ženske osobne zamjenice »jom« umjesto »joj« (»Ko prolazi da jom šamar

dava«). Arhaizama toga tipa ima znatno manje u starijoj Muratovoj varijanti pa po tome Matičetov zaključuje da je Andro Murat dotjerivao i ispravljao tekst svoje majke budući da je malo vjerojatno da bi otok u tom pogledu bio manje konzervativan od kopna. Matičetov možda suviše oštro osuđuje skupljača Andra Murata i ne uzima u obzir druge ranije spomenute uzroke.

Motiv o djevojci prerušenoj u fratra poznat je u obliku legende (na primjer u zbirci *Legenda aurea* Jakoba de Voragine iz 13. stoljeća) i u obliku novele, kako pokazuje Matičetov u spomenutom članku.

Prodor opisanih utjecaja iz viših slojeva u narod nije teško zamisliti. Kao prvo, trebalo bi razmotriti kakve su bile životne prilike na tom području. U uvodu u *Ljubu Ivanovu* Delorko je zaključio na temelju svoga terenskog rada po Dalmaciji sljedeće:

»naročito bogata nalazišta narodne poezije u Dalmaciji, i što se tiče kakvoće i što se tiče kolikoće, nisu bila npr. neka zabačena sela na kopnu i jedva pristupačna ljudskoj nozi, nego ona koja je mogao svak s lakoćom posjetiti i koja su bila u neprekidnu dodiru s bližim i daljim svijetom kao što su neka sela na otoku Hvaru, u Makarskom primorju te u bližoj i daljoj okolici Dubrovnika, a među njima osobito ona koja oplakuje more.«

Otok Šipan je u okviru Dubrovačke Republike imao jaku pomorsku tradiciju² pa je bio izložen utjecajima i poticajima o kojima smo govorili. Bogatstvo narodnih tvorevina s toga otoka potvrđuje Delorkove zaključke.

Urbane su osobine života, dakle, utjecale i na usmeno pjesništvo. Zapadni renesansni novelistički elementi poezije nisu rezultat samo utjecaja izvana nego i plod sličnog ambijenta, klime i načina života. Određeni krug ljudi u toj urbanoj sredini dolazio je u doticaj sa stranom kulturom a elementi tih utjecaja njihovim posredstvom doprli su do naroda koji je već od samog ambijenta svoje okoline bio predodređen za takve utjecaje. To se može ilustrirati konkretnim primjerima iz skupljačkog iskustva Matije Murka (1951., 191 i 196). Iako su njegove pjevačice iz Dalmacije

² Za opis povijesti otoka Šipana i njegove pomorske tradicije vidi: Luetić, Josip, »Šipansko jučer i danas. Uz vađenje dijelova potopljenog broda kod Suđurda«, *Pomorski zbornik*, Rijeka 1974., 12, 235–250., i druge radove istog autora.

dobrim dijelom bile seljanke i pastirice, Murko je u Dubrovniku našao »jednu otmjenu gospođu, udovicu činovnika grada Dubrovnika, majku advokata i dramskog pisca« i još jednu ženu koja je bila »kćerka brodovlasnika« i »majka nekog kanonika«. Dodaje da su među već pokojnim pjevačicama bile »gospođe iz viših krugova i talijanskih prezimena«. O spomenutoj udovici činovnika, Nini Marici Katić, Murko navodi sljedeću anegdotu — ona je bolje znala pjevati nego recitirati pa bi joj sluškinja govorila: »Radit ću ti duplo, samo mi, gospođo, zapjevaj«. Taj primjer pokazuje jedan od konkretnih načina na koji su strani utjecaji mogli biti preko obrazovanog gradskog sloja prenošeni u narod. Time ne želim reći da su sve žene bile obrazovane, jer, kao što kaže Murko, čak i žene iz građanskih i patricijskih porodica dugo nisu znale ni čitati ni pisati, pa im se to čak i branilo, nego da su ipak bile okružene i izložene tim utjecajima. No vanjski su se utjecaji širili i drugim putovima. Pritom su mornari i pomorci sigurno odigrali znatnu ulogu. Muratova kazivačica Kate Murat bila je okružena obrazovanim ljudima u svojoj obitelji, ali je sama bila nepismena. Nameće se pitanje koliko su ti ljudi, njezini sinovi, sam skupljač Andro Murat, a još više u mladim danima brat Vice Palunko, utjecali na njezin repertoar ili na motive i sadržaje njezinih pjesama.

Nemoguće je iz analize Muratove zbirke isključiti karakter kazivačice Kate Murat koja dominira tom zbirkom. Petar Bakotić zalaže se za to da u analizi narodne poezije ne možemo zanemariti osobnosti pojedinih kazivača (1966.–1967.). On tvrdi da se narodna književnost ne može gledati isključivo kao proizvod bezimena i ujednačena puka, da su važni i ideološki stavovi, društvena opredijeljenost i pjesnička individualnost pojedinoga kazivača. Takve ideje o proučavanju usmene književnosti svakako bi trebalo primijeniti u analizi Muratove zbirke, iako pritom treba biti oprezan, jer se Bakotić već približava jednodimenzionalnom shvaćanju.

O dominaciji kazivačica u Muratovoj zbirci svjedoči istaknutost izrazito »ženskih« tema. Bakotić tvrdi: »pjevač koji s nekim kriterijem odabire svoj repertoar zadržava se na određenim grupama pjesama, na određenim temama i motivima, i to samo po sebi ukazuje na njegovu opredijeljenost«. Repertoar Kate Murat uključuje dosta širok izbor tema i vrsta pjesama, ali se ipak nameće njezina sklonost temama o ženidbama. No pitanje je da

li to ukazuje na njezinu zaokupljenost ljubavlju i brakom, ili na podsjećanje na mlade dane, kako bi to Bakotić bio sklon objasniti, ili jednostavno na opću popularnost takvih tema u repertoarima kazivačica. Bilo kako bilo, Katine pjesme o ženidbama svakako sadržavaju individualne crte. Za mnoge od njih (broj 40, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69) nema varijanata u spomenutim zbirkama, pa bi se slobodno moglo zaključiti da su samostalne Katine kompozicije. Ona se, kako smo vidjeli, ističe svojom sposobnošću da skladno komponira pjesme, često iz više dijelova (na primjer broj 5, 28). Stoga je lako moguće da je i sama sastavila neke pjesme s temom ženidbe. Osnovni je sadržaj tih pjesama najvećim dijelom stalan, pogotovo u pjesmama o ženidbi budimskoga kralja, iako Kate svaki put varira taj sadržaj u detaljima.

U više smo navrata uočili Katinu nadarenost da u svoje pjesme unosi realističke detalje tako da njezini tekstovi u tom pogledu često nadmašuju druge inačice. Upravo se u tim detaljima osjeća prisutnost ženskog stvaraoča, jer se oni često odnose na domaći život ili na ženske osjećaje. Uloga žene općenito je u Muratovim pjesmama veća u odnosu prema izrazito epskim pjesmama Vukova zbornika. To potvrđuju i druge šipanske zbirke u kojima također dominiraju kazivačice i u kojima je očita ista težnja naglašavanju ženskih likova. U Muratovoj pjesmi broj 5, na primjer, dva su ženska lika mnogo reljefnije prikazana od muških karaktera. Čak i sam Zmaj Ognjeni Vuk ostavlja blijedi dojam u usporedbi sa zlobnom, strastvenom Jerinom ili sa svojom majkom koja je prikazana s mnogo topline i suosjećanja. Dirljiv je prizor u kojem Mare plače pred svojim slijepim mužem. Uz to treba spomenuti i jednu pojedinost koju bi samo kazivačica mogla unijeti u pjesmu: Mare putuje s djetetom u Budim da bi ga predala u ruke budimskome kralju. Kazivačica prekida opis puta ovim stihovima:

Tu je dobra konja osjednula
i malo je čedo uzimala,
u čistu ga svilu previjala
i b'jela ga ml'jeka nadojila.

Takav je detalj izuzetan u epskoj pjesmi, čak se teško uklapa u epsko izražavanje kada Mare poslije dojenja »baca« dijete »u žep pod dolame« te nastavlja put u Budim.

Jednaku brigu za dijete vidimo i u pjesmi broj 8 u kojoj starija žena nema mlijeka pa dijete šalje kćeri koja je tek rodila. Osjećaj materinstva prikazan je na više mjesta u Muratovoj zbirci. U pjesmi broj 14 vidimo težak rastanak majke s djecom a u pjesmi broj 68 kako se ti odnosi mogu u teškim prilikama pokvariti: izmučena mlada djevojka spremna je svoje neželjeno dijete čak i ubiti.

Muratove pjesme obiluju zaokruženim, realističnim ženskim likovima kao što je hajdukova Jele (u pjesmi broj 3), Mare, žena slijepog Grgura u pjesmi broj 5, žena Vida Daničića u pjesmi broj 14, itd. Tipovi žena jasnije su prikazani nego tipovi junaka, koji su uglavnom ocrtani prema općim, ustaljenim epskim obrascima. Razlikovanje dobrih i zlih žena vrlo je jasno. Na epski način kažnjene su nevjerne žene i omraznice (na primjer pjesme broj 9, 20, 27, 29, 38, 54), dok se njima suprotstavlja vjerna i dobra žena, često nepravedno oklevetana i mučena, a samo ponekad ponovo rehabilitirana (vidi pjesme broj 1, 3, 5, 14, 22, 67, 68). Te su žene najčešće pasivne, premda nalazimo i borbeni tip žene koja prurušena u muškarca izbavlja muža iz tamnice, služi u vojsci, nadmudruje nasilnika (pjesme broj 12, 21, 46, 59, 64). Dakle, žene više dolaze do izražaja u pjesmama koje su govorile kazivačice.

Možemo zaključiti da kazivačice ili više zanima ljudska psiha ili da je one bolje razumiju i bolje znaju unijeti psihološke elemente u svoje pjesme nego muškarci. To svakako vrijedi za kazivačicu Katu Murat, kao što smo već uočili pri analizi mnogih pjesama. I druge šipanske zbirke potvrđuju to mišljenje, pogotovo kad je riječ o prikazivanju ljubavi. Maja Bošković–Stulli pišući o zbirci Balda Glavića (1962. a, 59) podsjeća da je pojam ljubavi tuđ tradicijskoj epskoj pjesmi na južnodalmatinskom području. »Strasna želja junakova da se oženi ljepoticom i djevojčino divljenje lijepome junaku, njihovo tajno uzajamno obećanje, katkada već u djetinjstvu, da će se jednom uzeti, česti su u epskim pjesmama, ali su ti motivi opisani tako apstraktno i konvencionalno da se jedva može govoriti o motivu individualne ljubavi.« U Katinim pak pjesmama imamo ljudskiji, osobniji pristup tim odnosima. Izuzetak je u Muratovoj zbirci pjesma kazivača Pavla Murata *Ženidba Maksima Crnojevića* koja u drugom dijelu sadrži prave ljubavne scene.

Već uloga žene u Muratovim pjesmama otkriva osobitost dalmatinskoga načina života. U tom ambijentu, iako formalno

potlačene, žene barem nisu prezirane kao u izrazito patrijarhalnom dinarskom ili muslimanskom svijetu.

Držim da bismo na kraju trebali reći što god o trećoj osobini Muratove zbirke koja je odraz osobitosti dalmatinskoga podneblja u pjesmama. Lokalni utjecaji također donekle utječu na oblikovanje zbirke. Već smo dotaknuli pitanje dalmatinskoga podneblja i pokazali kako ono utječe na usmeno pjesništvo naroda toga kraja. Ni običan težak ni pastir nije mogao ostati ravnodušan prema postojanju renesansnih građevina i čvrstih zidina dalmatinskih gradova. Ne treba zaboraviti ni to da su sva mjesta u Dalmaciji, bilo uz obalu, bilo na otocima, u usporedbi s naseljima u unutrašnjosti, kako kaže Delorko u uvodu u *Ljubu Ivanovu*, bila »pravi mali gradići u kojima ne samo da je stoka smještena u posebno podignute staje nego i da je velika većina kuća za ljude sagrađena na katove s podrumom i s potkrovljem«. Svakako da su te visoko urbanizirane osobine života morale utjecati i na oblikovanje usmene poezije.

Utjecaj gradskoga života otkriva se već u spomenutoj otmjenoj atmosferi i viteškom elementu. U pjesmi broj 41 Muratove zbirke prikazano je kako se sestra slovinskoga bana mora pokloniti budimskome kralju. Ujak joj savjetuje:

»Kad dođemo dvore na kraljeve,
kralju će nas l'jepo pričekati,
ja ću mu se prvi pokloniti,
a za mnom će od Slovinja bane,
a za banom svi svatovi redom;
a ti, moja, najposlije, ćerce.«

Djevojka se kralju obraća ovim riječima:

»Klanjam ti se, sv'jetla kruno moja!
Još da znadem u Budimu zakon,
ja bi vam se bolje poklonila:
s rusom glavom do crne zemljice;
bih ljubila desne ruke vaše,
crnu zemlju će vam noge stoje.«

Tako i u pjesmi broj 61 Mare Sekulova prima budimsku kraljicu:

Kraljici se l'jepo poklonila
s rusom glavom do svilena pasa,

u desnu je poljubila ruku
i vodi je dvore u bijele.

Likove s tako ugladenim navadama često susrećemo u pjesmama Muratove zbirke. Dvorski, zapravo feudalni život, prikazan je u pjesmi broj 5 u prizoru u kojemu se budimski kralj gosti sa svojim dvorjanima raspoređenima prema dostojanstvu za različite stolove. Otmjena atmosfera posebno dolazi do izražaja i u epsko–lirskim pjesmama drugoga dijela Muratove zbirke koje obiluju likovima uljudnih i lascivnih mladića.

Kulturni život gradova uvjetovao je snažniji prodor novelističkih tendencija u narodno pjesništvo. To bi se donekle moglo reći i za utjecaj umjetničke poezije. Ispreplitanje narodnih pjesama sa starom dalmatinskom umjetničkom poezijom zasebno je zamršeno pitanje. Određene srodnosti u ugladenosti izraza i atmosfere pogotovo se osjećaju u lirskim oblicima. M. Bošković–Stulli (1962. a) ukazuje na sličnost nekih pjesama u Glavićevoj zbirci s pjesmama »na narodnu« iz Ranjinina zbornika pa se pita »da li se Držić već nadahnuo sličnom intonacijom narodnih pjesama u svome dubrovačkom kraju, ili su baš umjetničke pjesme bliske njegovima utjecale i na oblik narodne poezije u toj okolici, ili su se te pojave uzajamno dopunjavale i prepletale«. Taj problem smo željeli tek naznačiti a njegovo rješavanje prepuštamo kompetentnijim stručnjacima.

Najbolji odraz dalmatinskoga ugođaja u Muratovim pjesmama lokalni su opisi i detalji. Radnja mnogih pjesama smještena je u dalmatinskom »džardinu« među raznovrsnim cvijećem i u sjeni narančina drveta. U pjesmi broj 68 budimski kralj sagradi »džardin« i u njemu sadi »svako cv'jeće« a »najveće žut'jeh naranača«. U pjesmi broj 40 slovinska banica šeta po »džardinu« sa sestrom budimskoga kralja berući cvijeće a posebno ruže. I u junačkim pjesmama uočili smo lokalnu boju u opisima dvora i seljačke imovine toga kraja (pjesme broj 15 i 9). Kao i u svim narodnim pjesmama, lijek se spravlja od trava i primjenjuje prema narodnom vjerovanju, ali se u Muratovim pjesmama u više navrata pojavljuje lik »medikara« — pojam i termin »uljudene« dalmatinske sredine. Začuđujuće se malo osjeća prisutnost mora u tim pjesmama iako Muratova zbirka potječe s otoka, i to otoka s razvijenom pomorskom tradicijom. Opisi mora i pomorskoga života izrazito su rijetki u usporedbi s drugim zbirkama otoka Šipana i južne Dalmacije u kojima je ta strana života uvijek

prisutna. Od epskih pjesama jedino pjesma broj 4 Muratove zbirke, kao što smo već vidjeli prilikom razmatranja pjesama, sadrži vrlo žive opise mora i brodova. U drugim se pjesmama imenom spominje rijeka Dunav, ali kao ustaljena formula koja predstavlja bilo koje vodeno prostranstvo, a moguće je i da je kazivačica zamišljala more pjevajući o rijeci.

Uz stvarne pojedinosti, pjesme Muratove zbirke prožete su uočljivom ironijom i smislom za humor kao da odražavaju veselu narav Dalmatinaca (s iznimkom, naravno, tragičnih baladičnih pjesama). Nisu to šaljive pjesme u običnom smislu, nego jedan opće prisutan stalni ironični ton. Humor i ironiju Maretić označuje (1909., 97) kao »siguran znak velikog pjesničkog talenta« što je točno u slučaju kazivačice Kate Murat. Na tu je osobinu već ukazano u vezi s pjesmom broj 6 o pljački Mihata hajduka. Ironija je prisutna u skoro svim pjesmama o ženidbi muslimanskog bega Ljubovića, a pogotovo u kratkoj muslimanskoj pjesmi *Zubinja bolest* (broj 13) koja je doista šaljiva. U njoj Zulićevu ženu zaboli zub pa zove »medik barbijera« da ga izvadi. Zubaru je više stalo do njezinih lijepih usta i lica nego do posla. Odugovlači s vađenjem zuba nastojeći poljubiti lijepu ženu. Njoj na kraju srce »pukne« od boli i pada mrtva preko ruku mladoga zubara. Pjesma završava šaljivim stihovima:

»Što učini medik barbijere,
što učini, u z'o čas mu bilo!«

U predgovoru zbirci *Ljuba Ivanova* Delorko navodi neke riječi koje su tipične za Dalmaciju a često se pojavljuju i u Muratovoj zbirci, kao na primjer: pašmaga, šajka barka, sinje more, i slično. Uz to se može upozoriti i na druge dijalektalne izraze koji se nalaze u Muratovoj zbirci i na koje sâm Murat skreće pažnju: izraz kocija u smislu mrtvačkoga odra koji se upotrebljava na Šipanu; uobičajen južnodalmatinski izraz dundo; mnogo talijanizama kao što su legati (tal. leggere = čitati), kolur (tal. colore = boja), bursa (tal. borsa = kesa), skalina (tal. scala = stepenice, stube), kuda (tal. coda = rep), banda (tal. banda = strana), devot (tal. devoto = bogobojazan), natantati (tal. tentare = napastovati), kovenat (tal. convento = samostan), mir (tal. muro = zid), largo (tal. largo = prostran, širok, obilan, odakle značenje »daleko« u šipanskom govoru), džardin (tal. giardino = vrt), gramfe (tal. graffio = ogrebotine), i slično.

U vezi s lokalnim jezičnim osobinama možemo ovdje citirati samoga Murata koji u svom popratnom pismu nastoji ocrtati glavne osobine šipanskoga govora onako kako se on manifestira u pjesmama: u šipanskom govoru izostavlja se dental »d« pred suglasnicima, na primjer »sre' Senja«, »sre' čela«, ali »sred obje-da«. Također, Šipanci govore »na krilocu«, »po gelocem«, »kri-loce«, »grloce«. U stihovima od deset i više slogova samoglasnici ne elidiraju uvijek, nego se od dva sloga učini jedan, ali tako da se oba samoglasnika čuju, na primjer na početku stiha »Da ih ne ije od gore zvjerenje«. Apostrofom je Murat označio »ko'ijem« (kojim) i tako dalje, jer se na Šipanu služe južnim oblicima »mojijem«, »tvojiem«, ali se, kako on kaže, pred početkom »-jem« osjeća kao neka praznina. Obično se na Šipanu govori »-ški« umjesto »-čki«, na primjer »kuška«, »maška«, »dubrovaški« kao i u drugim južnim krajevima; »j« se na početku slogova često ne čuje, na primjer »er«, »utro«, »učer«; a slovo »v« se često preokrene u »b«, na primjer »brijeme« za »vrijeme«, kao i drugdje po dubrovačkoj okolici.

Što se tiče šipanskoga naglaska, prema Muratovu objašnjenju, slog iza slabog kratkog naglaska obično dobiva jaki dugi naglasak: težâk, prodâm, gospâr, sokô, ženê i tako dalje, ali se ipak govori djevôjka, djetînjstvo, pošâvši. U svome članku o Andru Muratu (1909.) Andrić spominje da se samo stariji ljudi služe arhaičnim akcentom, a da su mladi već tada bili poprimili novi. Murat dalje ukazuje na dugi naglasak koji se često stavlja umjesto predzadnjeg slabog kratkog naglaska: bârjak, gospódin, sélo, jésam, kao i u ženskom posvojnem pridjevu od vlastitih imena: Ivóva, Peróva, Tomóva. Isto tako i »Begóva«, kada riječ dolazi od imena »Bégo«, a kada dolazi od »beg«, onda glasi »bègova«. Govore i »tijêlo«, »ždrijêbe«, »krijêš« i tako dalje, ali tako da se »i« gotovo i ne čuje pa ga Murat označava apostrofom. Kad stih to zahtijeva, čuje se »tijelo«, »cijelo«, i slično. Naglasak se, kao što kaže Murat, razlikuje u svakom selu na Šipanu, pa se Lučani rugaju Suđuranima što otežu riječima, nazivajući ih podrugljivo »kejavci«, a njihove žene »kêjure«.

Andriću je smetalo što se u šipanskim pjesama upotrebljava hiperbatonski red riječi, na primjer, »Pođe Ivo gore u zelene«, kao što je to prije njega smetalo pjesniku »Čosa« Antunu P. Kazaliju, koji je bio župnik u Luci na Šipanu prije Muratova vremena. Ta osobina šipanskoga govora podsjeća na ponavljanje

prijedloga u bugaršticama, na primjer, »po planini gori po zelenoj«. Akuzativ ženske osobne zamjenice »ju« nije poznat na Šipanu pa se zadržalo »je« i u sklopu kao »čuo je je«, a umjesto »ih« u Muratovim se tekstovima može naći »hi«. Taj posljednji arhaizam spominje Vice Palunko 25 godina ranije u svojim bilješkama o osobitostima šipanskoga govora. Iako Andrić, kao što smo vidjeli, tvrdi da je štokavski istisnuo čakavska obilježja u Muratovima kasnijim zapisima, još se uvijek nalaze neke osobine arhaičnoga govora koje je Palunko zabilježio. Tu bi analizu trebalo zaokružiti prikazom sadašnjega stanja šipanskoga govora radi usporedbe. Čitajući Stepanovljeve zbirke, može se nešto saznati o suvremenijem stanju govora na otoku Šipanu.

* * *

U svojem popratnom pismu Murat opisuje Šipanjce kao ljude »veoma žive i vesele ćudi«. U njegovo vrijeme bili su toliko zaneseni pjesmom »da je njima posve obična stvar znati veće pjesama, a sramota ne znati: te ti koji ne znadu mogli bi se svi prebrojiti na pet prsta«. Murat sam nije znao kazati odakle potječu sve pjesme koje su se mogle čuti na Šipanu. Potvrđuje da su neke sigurno došle iz susjednoga Dubrovačkog primorja, ali »ipak te pjesme imaju Šipanjani udesiti prema svojoj ćudi i ukusu«. Osim toga »Šipanjani svoje pjesme drže boljim od primorskih i hercegovačkih«. Murat nastavlja: »Pjevaju pri svakom poslu u kući i izvan kuće, u veselom društvu, a u kolu samo kad je radovanje, i tada pjevaju samo ženskinje. Zdravice pjevaju se na piru i kada nazdravljaju«. Šipanski bi se pjesnički duh mogao opisati riječima dubrovačkog pjesnika Đona Restija u kojima se divi pjesmama susjednog otoka Lopuda. Njegove stihove citira i sam Murat:

»Non adeo faciles vinci fortasse puellas,
Artifices telae stamina Maeoniae
Nocturna torquere manu, torquere diurna,
Et somnum argutis fallere carminibus.«

Žalosno je što je otok Šipan sada većim dijelom opustio i utihnuo.

Matija Murko žali se na to što su osobito pjesme dalmatinskih žena ostale nepoznate. Pjesme otoka Šipana pojavile su se dosada samo pojedinačno u tiskanim zbirkama. Muratova je zbirka

svakako zaslužila objavljivanje, jer će mnogo pridonijeti studiju narodnih pjesama dalmatinskoga, a posebno južnodalmatinskoga područja.

Bibliografija

- Andrić 1908. a = Andrić, Nikola, »Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama: 2. Vinko Palunko«, *Glas Matice hrvatske*, Zagreb, 129–132.
- Andrić 1908. b = Andrić, Nikola, »Sabirači Matičinih hrvatskih narodnih pjesama: 3. Baldo Melkov Glavić«, *Glas Matice hrvatske*, Zagreb, 156–159. i 164–167.
- Andrić 1909. = Andrić, Nikola, »Andro Murat«, *Glas Matice hrvatske*, Zagreb 112. i 119–121.
- Bakotić 1966./67. = Bakotić, Petar, »Banović Strahinja dubrovačkog područja (Zapis o šipanskoj narodnoj poeziji)«, *Mogućnosti*, 1966/11, 1228–1250. i 1967/3, 245–274.
- Bakotić 1969. = Bakotić, Petar, »Pavao Murat (Zapis o šipanskoj narodnoj poeziji)«, *Mogućnosti*, 1969/7, 822–839.
- Bošković–Stulli 1962. = Bošković–Stulli, Maja, »Narodne pjesme u rukopisnoj zbirci Balda Glavića«, *ZNŽO*, Zagreb, 40, 53–69.
- Bošković–Stulli 1975. = Bošković–Stulli, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, Mladost.
- Delorko 1962. = Delorko, Olinko, »O nekim našim narodnim pjesmama s novelističkim osobinama«, *Narodna umjetnost*, Zagreb, 1, 37–51.
- Lord 1960. = Lord, Albert Bates, *The Singer of Tales*, Cambridge, Mass. 1960, Harvard University Press.
- Maretić 1909. = Maretić, Tomo, *Naša narodna epika*, Zagreb, JAZU.
- Matičetov 1953. = Matičetov, Milko, »Deklica menih. Pripovedna pesem iz Južne Dalmacije«, *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901–1951*, Beograd, 1953., 292–300.
- Mijatović 1974. = Mijatović, Anđelko, *Uskoci i krajišnici*, Zagreb, Školska knjiga.
- Milošević–Đorđević 1971. = Milošević–Đorđević, Nada, *Zajednička tematsko–sižejna osnova srpskohrvatskih nehistorijskih epskih pesama i prozne tradicije*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd.
- Murko 1951. = Murko, Matija, *Tragom srpsko–hrvatske narodne epike*, Zagreb.

Schmaus 1953. = Schmaus, Alois, »Studije o krajinskoj epici«, *Rad JAZU*, Zagreb, 1953., 297, 89–247.

Schmaus 1971. = Schmaus, Alois, »Studien zur balkanischen Balladenmotiven: 1. Wegmarkierung mit Blut«, *Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen II*, München, 178–199.

Seeman 1955. = Seeman, Erich, »Ballade und Epos«, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 1955., No. 3, 147–183.

TISKANA I RUKOPISNA GRAĐA KOJA SE CITIRA ILI SPOMINJE U POPRATNIM TEKSTOVIMA ZBIRKE

VAŽNIJE TISKANE ZBIRKE

- Bošković–Stulli, Maja, *Narodne epske pjesme*, knj. II, Matica hrvatska–Zora, Zagreb 1964.
- Delorko, Olinko, *Hrvatske narodne balade i romance*, Zora, Zagreb 1951.
- Delorko, Olinko, *Zlatna jabuka: Hrvatske narodne balade i romance, II*, Zora, Zagreb 1956.
- Delorko, Olinko, *Narodne lirske pjesme*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 23, Matica hrvatska–Zora, Zagreb 1963.
- Delorko, Olinko, *Narodne epske pjesme*, I, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 24, Matica hrvatska–Zora, Zagreb 1964.
- Delorko, Olinko, *Ljuba Ivanova: Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*, Matica hrvatska, Split 1969.
- Glavić, Baldo Melkov, *Narodne pjesme*, Dubrovnik 1889.
- Hrvatske narodne pjesme*, knj. I–X, Matica hrvatska, Zagreb 1986.–1942.
- Kuhač, Franjo Ksaver, *Južno–slovenske narodne popievke*, I–V, Zagreb 1878.–1941.
- Mijatović, Anđelko, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*, Zbornik Kačić, Sinj; Sveta Baština, Duvno 1985.

RUKOPISNE ZBIRKE MATICE HRVATSKE

Kratice u popisu:

MH — Matica hrvatska

ONŽO — Odbor za narodni život i običaje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU)

rkp. — rukopis

- Glavić, Baldo, Melkov, *Narodne pjesme*. Mjesto: Šipan, Korčula, Lopud, Mljet, Lastovo, Dubrovnik, Konavle. God. rada: 1865.–1887., 4766 str., sign. MH 179^{a-i}.
- Glavić, Baldo, Melklov (et. al.), *Junačke pjesme* (prijepis III). Mjesto: Korčula, Mljet, Šipan, Lopud, Lastovo, Hvar, Hercegovina, Lika. God. rada: 1865.–1887., 744 str., sign. MH 25^c.
- Ljubidrag, Nikola, *Narodne pjesme sabrao u Dubrovniku Nikola Ljubidrag*. Mjesto: Dubrovnik, Konavle. God. rada: 1892., 294 str., sign. MH 9.
- Marković, Krsto, *Sbirka junačkih i ženskih narodnih pjesama*. Mjesto: okolica Dubrovnika. God. rada: 1892.–1893., 143 str., sign. MH 141.
- Milas, Matej, *Hrvatske narodne pjesme*. Mjesto: okolica Dubrovnika i Stona. God. rada: 1885., 1893. 200 str., sign. MH 105.
- Mostahinić, Antun, *Zbirka narodnih pjesama*. Mjesto: okolica Cavtata. God. rada: 1892., 115 str., sign. MH 46.
- Murat, Andro, *Nekoliko narodnih pjesama koje se pjevaju u Luci Šipanskoj kod Dubrovnika*. God. rada: 1884., 1885., 216 str., pismo, sign. MH 40.
- Palunko, Vinko, *Pjesme*. Mjesto: Hercegovina, okolica Dubrovnika, Šipan. God. rada: 1860.–1871., 129 str., 2 pisma, sign. MH 139.
- Svilokos, Andrija, *Hrvatske narodne pjesme iz okolice Dubrovnika*. Mjesto: Visočani, Smokovljani. God. rada: 1884.–1886., 101 str., sign. MH 32.
- Vodopić, Vice, *Pjesma o Sekulu*. Mjesto: Dubrovnik, Cavtat, Smokovljani kraj Stona. God. rada: 1871., 112 str., sign. MH 22.

RUKOPISNE ZBIRKE INSTITUTA ZA ETNOLOGIJU I FOLKLORISTIKU

Kratice u popisu:

IEF — Institut za etnologiju i folkloristiku

INU — Institut za narodnu umjetnost (sada: IEF)

MH — Matica hrvatska

ONŽO — Odbor za narodni život i običaje HAZU (prije: JAZU)

rkp. — rukopis

N — notni zapisi

Bošković–Stulli, Maja, *Narodne pjesme, priče, predaje i drugo sa Šipana i Lastova*. God. rada: 1953., 47 str., IEF rkp 115.

Bošković–Stulli, Maja, *Narodne pjesme, običaji, priče, predaje i drugo iz Konauala*. God. rada: 1954., 156 str., IEF rkp 171.

- Bošković–Stulli, Maja, *Folklorna građa s Pelješca i Neretve*. God. rada: 1956., 205 str., IEF rkp 257.
- Bošković–Stulli, Maja, *Folklorna građa iz Konavala 2*. God. rada: 1961., 203 str., IEF rkp 394.
- Bošković–Stulli, Maja, *Narodne pripovijetke, predaje i pjesme iz dubrovačke Župe i Rijeke dubrovačke*. God. rada: 1962., 329 str., IEF rkp 414.
- Bošković–Stulli, Maja, *Narodne pjesme, pripovijetke i predaje iz Dubrovačkog primorja*. God. rada: 1963., 308 str., IEF rkp 429.
- Delorko, Olinko, *Narodne pjesme iz Konavala*. God. rada: 1961., 146 str., IEF rkp 381.
- Delorko, Olinko, *Narodne pjesme iz Župe i Rijeke Dubrovačke*. God. rada: 1962., 104 str., IEF rkp 391.
- Delorko, Olinko, *Narodne pjesme iz dubrovačkog primorja*. God. rada: 1963., 218 str., IEF rkp 421.
- Stepanov, Stjepan, *Folklorna građa na otocima Mljetu i Šipanu*. God. rada: 1956., 148 str., IEF rkp 303.
- Stepanov, Stjepan, *Folklorna građa sa otoka Šipana*. God. rada: 1956., 135 str., IEF rkp 297.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne popijevke na otocima Mljetu i Šipanu*. God. rada: 1956., 296 str., IEF rkp N 226.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne popijevke sa otoka Šipana*. God. rada: 1956., 98 str., IEF rkp N 224.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne pjesme, priče, pitalice i zagonetke, dječje brojalice, svatovski običaji; Dubrovačko primorje i otok Šipan*, sv. 1–3. God. rada: 1958., IEF rkp 331.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne popijevke iz Dubrovnika; Po zapisima Zdenke Šapre*. God. rada: 1958., 60 str., IEF rkp N 230.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne pjesme i plesovi iz Župe i Rijeke Dubrovačke*. God. rada: 1962., 146 str., IEF rkp 305.
- Stepanov, Stjepan, *Narodne pjesme dubrovačkog primorja, dijela Pelješca i otoka Šipana*. God. rada: 1963., 249 str., IEF rkp 442.